

महिला विकास र लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि
मौजुदा कानूनहरू तथा कार्यान्वयनको अवस्था
सम्बन्धी अध्ययन

प्रतिवेदन

२०७८

नेपाल सरकार
महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

अध्ययनकर्ता
जेन्डर रिसोर्स डेभलपमेन्ट
कोटेश्वर, काठमाडौं

विषय सूचि

पेज नं

अध्ययनको सारांश	३
परिच्छेद-एक : परिचय	५
१.१ पृष्ठभूमी	५
१.२ अध्ययनको उद्देश्य.....	१०
१.३ अध्ययनको आवश्यकता वा महत्व	१०
१.४ अध्ययन पद्धती	१२
१.४.१ छलफल गरिएका सरोकारवालाहरू.....	१२
१.५ अध्ययनका सीमा.....	१२
१.६. अध्ययन गरिएका ऐन र नियमावलीहरू	१२
परिच्छेद - दुई : लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको अवस्था र विद्यमान कानून	१४
२.१ लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तीकरणको अवस्था	१४
२.२ महिलामाथि हुने हिंसा अन्त्यका लागि भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू.....	१५
२.३ राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरू.....	२१
२.३.१ संवैधानिक व्यवस्था	२१
२.३.२ कानूनी व्यवस्थाहरू	२३
२.३.३ पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)	२५
२.३.४ राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७	२६
परिच्छेद - तीन : मौजुदा कानूनको समिक्षा	२८
३. नेपालका सम्बन्धित मौजुदा कानूनहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषण.....	२८
३.१ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण.....	२८
३.२ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण.....	३०
३.३ कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण ..	३१
३.४ बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण	३३
३.५ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली २०६७ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण ...	३६
३.६ सरोकारवालाबाट प्राप्त कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण	३८
परिच्छेद- चार : निष्कर्ष तथा सुझावहरू	४१
४.१ निष्कर्ष	४१

४.२ सरोकारवालाहरुबाट प्राप्त सुभावरू.....	४२
४.३ अनुसन्धानकर्ताको सुभाव.....	४३
४.४ मौजुदा कानुनहरुमा आवश्यक संशोधनका लागि ३ महले सिफारिस	४४
४.४.१ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६	४४
४.४.२ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७.....	४८
४.४.३ कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१	५०
४.४.४ बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२	५१
४.४.५ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०७६	५४
सन्दर्भ सामग्री	५५
अनुसुचीहरु	५६
१. मौजुदा नीति तथा कानुनहरुको विश्लेषण तथा संशोधनका लागि सरोकारवालाहरूसँग छलफलका लागि प्रयोग भएका प्रश्नावली.....	५६
२. मौजुदा नीति तथा कानुनहरुको विश्लेषण तथा संशोधनका लागि स्थानियनिकाय हरूसँग छलफलका लागि प्रयोग भएका प्रश्नावली	५६
३ छलफल गरिएका सरोकारवालाहरु	५७
४. अध्ययन गरिएका ऐन/नियम/रणनीति/दस्तावेजहरु.....	५८

अध्ययनको सारांश

नेपालमा महिला विकास र लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका लागि मौजुदा कानूनहरू तथा तीनको कार्यान्वयनको अवस्थाको अध्ययन गर्दा केही कानूनहरू विशुद्ध लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६, घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली २०६७, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन २०७१, बोक्सीको आरोप (कसुर तथा सजाय) ऐन २०७२ र लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली २०६७ यस्ता केही कानूनहरू हुन् । जसले लैङ्गिक हिंसा कम गराउन तथा पीडकलाई सजाय र पीडितलाई न्याय दिलाउन प्रयास गरेका छन् । तर उक्त कानूनहरू पर्याप्त भने छैनन् । लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी कानूनहरूमध्ये केही कानूनहरू हालसम्म पनि संशोधन हुन नसकेकोले संविधानको मर्म र भावना अनुकूल बनाउन आवश्यक रहेको छ । भएका कानूनको प्रयोग र पालनाका सम्बन्धमा समेत थुप्रै चुनौतीहरू रहेका छन् । एकातर्फ भएका कानूनहरूको बारेमा जानकारी पीडितहरूसम्म पुग्न सकेको छैन भने अर्कोतर्फ सरकारी तवरबाट समेत कार्यान्वयनमा तदारुकता देखिएको छैन । पीडितको बसोवास ठुलो संख्यामा दुर्गममा हुने, शिक्षाको कमी, सुचनामा पहुँचको अभाव रहेको छ भने मुलुकको नयाँ संरचना अन्तर्गत रहेको संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूमासमेत आफ्नो जिम्मेवारीका सम्बन्धमा पर्याप्त मात्रामा जानकार नभएको अध्ययनबाट पुष्टि हुन्छ ।

लैङ्गिक हिंसाका पीडितलाई सहयोग गर्नको लागि खडा भएका लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष र एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र जस्ता निकायहरूका लागि विनियोजन गरिएको बजेटसमेत खर्च नहुने वा दुरुपयोग भएका दृष्टान्तहरू फेला परेका छन् । तर जसका लागि उक्त व्यवस्थाहरू गरिएका हुन् उक्त लक्षित समुदाय भने ऋण गरेर उपचार गर्न बाध्य भएको वा उपचार नै नगरी बस्न विवश भएका घटनाहरू यथेष्ट मात्रामा रहेका छन् । यस प्रकारको अवस्थाको हालसम्म न त अध्ययन/अनुगमन गर्न सकिएको छ, न त उपचारको प्रभावकारी माध्यमको उपाय खोज्न सकिएको छ ।

भएका कानूनहरूसमेत प्रभावकारिरूपमा कार्यान्वयन हुन नसकेका कारण पीडितका लागि कानून र सहयोग कार्यक्रमहरू हुनु र नहुनुले प्रभाव पार्न सकेको छैन । लक्षित समुदायमा प्राप्त कानून वा व्यवस्थाबाट फाइदा लिने परिपाटीको समेत अभाव रहेको देखिन्छ । उदाहरणको लागि हानिकारक सामाजिक अभ्यासहरूलाई कसुर कायम गरिएको भएपनि उक्त कसुरका सम्बन्धमा उजुरी नै पर्दैनन्, वा परेपनि अत्यन्त कम मात्रामा परेको देखिन्छ । त्यसैले यस्ता अवस्थालाई सम्बोधन गर्न हानिकारक सामाजिक अभ्यास रोकथामसम्बन्धी छुट्टै कानूनको आवश्यकता अध्ययनबाट देखिन्छ ।

लैङ्गिक हिंसा रोकथाम तथा पीडकलाई सजाय र पीडितलाई न्यायका लागि कतिपय सवालमा सरकारी ध्यान पर्याप्त पुगेको देखिँदैन । उदाहरणको लागि मनोरञ्जन क्षेत्रमा कार्यरत महिलाका समस्यालाई कुनै कानूनले समेत समेटेको देखिँदैन । त्यसैगरी पछिल्लो समय खासगरी काठमाडौँ जस्ता शहरी क्षेत्रमा विकसित भइरहेको केटा र केटीसँगै बस्ने (लिभ इन टुगेदर) मा देखिएका

समस्यालाई कानूनद्वारा समेट्न सकेको पाईदैन । तसर्थ फस्टाउँदै गइरहेको यौन व्यवसायसँग सम्बन्धित समस्याको सम्बोधन हालसम्म हुन सकेको छैन विश्वव्यापीरूपमा प्रभावकारी बन्दै गएको र नेपालमा पनि छिटपुटरूपमा सुनिन थालेको कोख भाडामा दिने (सरोगसी) सँग सम्बन्धित समस्या र त्यसबाट हुनसक्ने जटिलताको समाधानका सम्बन्धमा समेत कानुनी व्यवस्थाको अभाव छ । त्यसैले एकातर्फ मौजुदा कानूनलाई प्रभावकारी बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ भने अर्कोतर्फ नयाँ र नौला विषयलाई सम्बोधन गर्नेगरी कानूनको तर्जुमा गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रहेको देखिन्छ ।

यस अध्ययनका क्रममा खड्कएका वा ज्वलन्तरूपमा अगाडी आएका मुख्य सवालहरु यिनै हुन् । जसलाई सम्बन्धित मन्त्रालय तथा निकायहरूका साथै स्थानीय तहहरूसँगको समन्वयमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले क्रमिकरूपमा प्राथमिकताका आधारमा सम्बोधन गर्दै जानु आवश्यक देखिन्छ ।

परिच्छेद-एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमी

नेपाल महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उल्मुलन सम्बन्धी महासन्धि र पालेर्मो प्रोटोकल लगाएत मानव अधिकार सम्बन्धी दुई दर्जनभन्दा बढी सन्धि महासन्धिको पक्ष राष्ट्र हो । मानव अधिकार तथा मौलिक हकको संरक्षणका लागि नेपालको संविधान उदाहरणीय मानिन्छ, जसका ३१ वटा मौलिकहरूको व्यवस्था गरिएको छ भने मानव अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धनका लागि मौलिक हक कार्यान्वयन सम्बन्धी १६ वटा ऐनहरू, फौजदारी कसूर तथा सजायलाई व्यवस्थित गर्ने मुलुकी फौजदारी संहिता, अपराध संहिता, देवानी संहिता लगाएत विभिन्न नीति, ऐन तथा कानूनहरू जारी गरी कार्यान्वयनमा रहेका छन् । महिला विकाश र लैङ्गिक मुलप्रवाहीकरणका लागि राष्ट्रिय महिला आयोग लगाएतका संवैधानिक र अन्य कानूनी संरचनासहित नेपाल सरकारबाट थुप्रै प्रयासहरू भएका छन् । निर्वाचन सम्बन्धी व्यवस्था लगाएत महिला तथा पछाडी परेका समुदायको उत्थान र प्रगतीका निमित्त सकारात्मक विभेद तथा पहलका माध्यमबाट मुलप्रवाहीकरण गर्ने प्रयासहरू भएका छन् भने संरक्षण सहित प्रवर्द्धनात्मक गतिविधिहरूसमेत सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ ले कसैलाई पनि जाति, वर्ग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक आस्था आदिका आधारमा शोषण, दमन र हिंसा गर्न पाइने छैन^१ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यसैगरी महिलाविरुद्ध हुने हिंसा उन्मूलन गर्ने घोषणा १९९३ का अनुसार महिला हिंसा भनेको महिलामाथि गरिने विभिन्न किसिमका शारीरिक, यौनिक, मानसिक एवं हिंसात्मक व्यवहारहरू हुन् र यस्ता व्यवहारभित्र महिलामाथि गरिने कुटपिट, घर भित्रका सबै प्रकारका हिंसा, बालिकामाथि गरिने यौन शोषण, दाइजोका कारण गरिने दुर्व्यवहार, वैवाहिक जीवनभित्रको बलात्कारका साथै विभिन्न किसिमका सामाजिक एवं सांस्कृतिक परम्पराहरू पर्दछन्^२ भनि परिभाषित गरेको छ ।

नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा नेपालमा लैङ्गिक समानता र महिलाविरुद्ध हुने घर भित्रका सबै प्रकारको हिंसा नियन्त्रण गर्नको लागि छुट्टै ऐनको रूपमा २०६६ बैशाख १४ गते देखि घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६ लागू गरिएको छ । त्यसैगरी घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावलीसमेत कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको छ । पछिल्लो समयमा लैङ्गिक हिंसा न्यूनकरणका लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास भएका छन् नेपालको सन्दर्भमा लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६३ द्वारा

^१ संयुक्त राष्ट्रसंघ, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८, धारा ७

^२ संयुक्त राष्ट्रसंघ, महिलाविरुद्धको हिंसा उन्मूलन गर्ने सम्बन्धि घोषणापत्र १९९३, धारा १

महिलाविरुद्धका भेदभावपूर्ण कानूनको खारेजी र लैङ्गिक समानताको लागि कानून संशोधन गरि २०६३ देखि लागू भएको थियो। महिलामाथि हुने हिंसाको अनेक स्वरूप र प्रकृतिलाई सम्बोधन गर्न मुलुकी ऐन, २०२० लाई २०७५ भदौबाट मुलुकी फौजदारी संहिता, मुलुकी देवानी संहिता र अपराध संहिता लगाएतका विभिन्न ऐनहरूद्वारा प्रतिस्थापन गरिएको छ। ती ऐनहरूमा मुलुकी अपराध संहिता २०७४, मुलुकी फौजदारी संहिता, २०७४, मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता २०७४, फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४, मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता २०७४ रहेका छन्। यी ऐनहरू मार्फत् सबै प्रकारका हिंसा, भेदभाव, शोषण, सामाजिक सांस्कृतिक कुरीतिजन्य व्यवहार वा अभ्यास, महिलामाथि हुने हानिकारक परम्परागत अभ्यासहरूलाई अपराधिक कार्यको रूपमा व्याख्या गरि हिंसाको प्रकृति र स्वरूपहरूका आधारमा कानूनी सजाय तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिएको छ। महिला विरुद्ध हुने हिंसाको कानूनी उपचार, सोको समाधान र अपराधिक कार्यको लागि कसूर तथा त्यसको मात्रा निश्चित गर्दै दण्ड सजायको निमित्त माथी उल्लेखित ऐनहरू विशेष छन्।

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ मा उत्पत्ति, धर्म, वर्ग, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै कुनै आधारमा कुनैपनि नागरिक माथि जानीजानी भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्नु हुँदैन^३ भनिएको छ। त्यस्तो कसूर गर्ने वा गर्न लगाउने व्यक्तिलाई तीन वर्ष सम्म कैद वा ३० हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुबै सजाय हुने व्यवस्था उपदफा (२) मा गरिएको छ। यस्तै कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिइ करणी (बलात्कार) गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भएपनि १८ वर्ष भन्दा कम उमेरको कुनै बालिकालाई करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको मानिने छ र ऐन बमोजिम सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ^४। यस्तै वैवाहिक बलात्कारलाई समेत अपराध मानेर त्यस्तो जबरजस्ती करणीमा पाँच वर्षसम्म कैद सजाय तोकेको छ^५।

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ ले प्रत्येक नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कुनैपनि नागरिकलाई कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ^६। त्यस्तै कुनै पनि ब्यक्तिलाई उत्पत्ति, धर्म, वर्ग, जात, जाति, समुदाय पेशा, व्यवसाय, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै कुनै आधारमा नीजि तथा सार्वजनिक स्थानमा भेदभाव गरिने छैन^७ भन्ने व्यवस्था संहिताले गरेको छ। समाजमा चलिआएका प्रथा वा परम्पराका सन्दर्भमा संहिताले

^३ मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, दफा १६० को उपदफा १

^४ मुलुकी अपराध संहिता, दफा २१९ को उपदफा २

^५ मुलुकी अपराध संहिता, दफा २१९ को उपदफा ४

^६ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १७ को उपदफा १ र २

^७ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १८ को उपदफा २

कानून विपरितका प्रथा वा परम्परालाई न्यायको रोहमा मान्यता नदिईने गरी त्यसप्रकारका प्रथा वा परम्परालाई दुरुत्साहन समेत गरेको छ^५ ।

लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले जुनसुकै थलोमा हुने लैङ्गिक हिंसालाई कानूनी दायरमा ल्याएको छ । त्यस्तै लैङ्गिक विभेदमा आधारित हिंसाविरुद्ध कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०६८ ले लैङ्गिक हिंसाभिन्न लैङ्गिकताका आधारमा घरेलु हिंसा, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा, दुर्व्यवहार, सामाजिक कुरीतिजन्य विभेदपूर्ण व्यवहारलाई समेत समेटेको छ । जसअनुसार कुनैपनि व्यक्तिलाई लैङ्गिक विभेदको आधारमा गरिएको कुनैपनि खालको पीडा वा हिंसालाई कानूनी रूपमा सजाय हुने व्यवस्था गरिएको छ । लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण गर्न एसिड प्रहारजस्तो अमानवीय र जघन्य अपराधविरुद्ध थप सजाय गर्ने गरी अध्यादेशमार्फत सम्बोधन गरिएकोमा हाल सरकारले प्रतिस्थापन विधेयक संसदमा पेश गरेको छ भने उक्त विधेयक संघीय संसदमा विचाराधिन अवस्थामा रहेको छ । उक्त प्रतिस्थापन विधेयकमा एसिडको दुरुपयोग र यसबाट हुने अपराधसम्बन्धी एसिड छयापेर कसैको मृत्यु भएमा जन्मकैद, घाइते, अङ्गभङ्ग वा शरीरका कुनै अङ्गमा क्षति पुऱ्याए २० वर्ष कैद र १० लाख रुपैयासम्म क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको छ ।

महिला विरुद्ध हुने हिंसाका सन्दर्भमा अन्य नीति नियम र कानूनहरू समेत जारी भएका छन् । जसमा मानव वेचविखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४, मानव वेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली, २०६५, घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६, घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) नियमावली, २०६७, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१, बोक्सी आरोपविरुद्धको (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२, मानव वेचविखन तथा ओसारपसार पीडित र प्रभावितहरूको हेरचाह तथा संरक्षणका लागि राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड, २०६४, लैङ्गिक हिंसा उन्मूलन कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६६, लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७, एकल महिला सुरक्षा कोष नियमावली, २०७०, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि कार्यान्वयनको लागि तयार गरिएको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६०, लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरण राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६१, जेष्ठ नागरिक राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६२, मानव वेचविखन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरूको वेचविखन तथा ओसारपसार विरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८, छाउपडी प्रथा उन्मूलन निर्देशिका, २०६४, पुनस्थापना केन्द्र सञ्चालन निर्देशिका, २०६८, पुनस्थापना कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०६८ मानव वेचविखनविरुद्धको अभियानमा संलग्न सरोकारहरूका लागि मनोसामाजिक मनोविमर्श निर्देशिका, २०६८, उल्लेखित नीति नियम र कानूनहरू महिला हिंसा अन्त्यका लागि महत्वपूर्ण छन् ।

^५ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १५

नेपाल सरकार तथा सम्बन्धित निकायहरु महिला विरुद्ध हुने हिंसा अन्त्यका लागि प्रतिबद्ध भएको कुरा पटक पटक विभिन्न माध्यमबाट जाहेर भएको छ। त्यस अनुरूपका नीति, नियम र कानूनहरु समेत बनाइएको छ। नेपालको संविधानले वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछुतको अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र समाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प^९ गरेको छ। केहीवर्ष यता सरकारीस्तरबाट लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना^{१०} तयार गरि स्थानीय तहदेखि राष्ट्रियस्तरसम्म विभिन्न कार्यक्रमहरु समेत सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

महिलाहरुलाई आत्मनिर्भर, आर्थिक स्वनिर्भरता गराउन विभिन्न संघ संस्थाहरुले सञ्चालन गरेका शसक्तिकरणका कार्यक्रम र अभियानमार्फत् प्रयासहरु भईरहेका छन्। त्यसैगरी योजनाबद्ध विकासमा लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधानहरुको कार्यन्वयन गर्न राष्ट्रियस्तरमा विविध कानुनी प्रावधानहरुको व्यवस्था गरिएका छन्। यति हुँदा हुँदैपनि भएका कानून, नीति र योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन एउटा चुनौतीकोरूपमा रहेको छ। कार्यान्वयन प्रभावकारी हुन नसक्दा महिला विरुद्ध हुने हिंसाको आशातित रूपमा नियन्त्रण हुन सकेको छैन। महिला विरुद्ध हुने हिंसा अन्त्यका लागि सबै सरोकारवालाहरुको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। संविधान र कानून प्रदत्त हक अधिकारलाई व्यवहारमा लागू गर्नका लागि राज्यको उचित संयन्त्र सहितको प्रतिबद्धता र सबै सरोकारवालाहरुको प्रभावकारी ऐक्यबद्धताको आवश्यकता पर्दछ भने भएका कानूनहरुमा समेत समयानुकूल संशोधन र परिमार्जन अपरिहार्य हुन्छ।

नेपालमा पर्याप्त कानूनी र संस्थागत संरचनाको व्यवस्था हुँदा हुँदैपनि महिला भएकै कारण नेपाली महिलाहरु विभिन्न प्रकारका हिंसा खेप्न बाध्य छन्। परिवार, समाज र राज्यमा जरा गाडेर बसेको पितृसत्तात्मक सोच र त्यसमा आधारित विभेदकारी सामाजिक-सांस्कृतिक संरचना तथा मूल्य/मान्यताका कारण महिला हिंसा फस्टाइरहेको छ। यति हुँदा हुँदैपनि आफूमाथि भएका सबै हिंसालाई महिलाले सार्वजनिक गर्न सकेका छैनन्। विभिन्न प्रकारका हिंसा भोगेका तर त्यस्ता हिंसाविरुद्ध कानूनी प्रक्रियामा जान नसकेका वा नगएका साथै दैनन्दिन जीवनमा त्यस्ता हिंसाका प्रभावसँग जुध्दै आइरहेका घटनाहरुको दस्तावेजीकरणसमेत भएको पाइँदैन।^{११}

नेपालको सन्दर्भमा दस्तावेजीकरण भएका महिला हिंसाका घटनामध्ये घरेलु हिंसाका घटना सबै भन्दा बढी रहेको अध्ययनबाट देखिन्छ। यस वर्ष कोभिड-१९ द्वारा सिर्जित महामारीले बन्दाबन्दी (lock down) भएका बेला थुप्रै महिला हिंसाका घटना भएको जसमा घरेलु हिंसाका घटना बढी देखिएको विभिन्न अध्ययनहरुले देखाएका छन्।^{१२} यसले समग्र नेपाली महिलाले भोगनुपरेको घरेलु

^९ नेपालको संविधान २०७२, प्रस्तावना

^{१०} लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको अभियान वर्ष २०७६को वार्षिक कार्यन्वयन कार्ययोजना

^{११} WWW.MOWCSC.GOV.NP BPPA Report 2017

^{१२} कोभिड-१९ सम्बन्धी उच्चस्तरीय अनुगमन संयन्त्रका प्रतिवेदनहरु, २०७७/०७८, हे. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अनुगमन प्रतिवेदनहरु, www.nhrc.org.np

हिंसाको अवस्थाका बारेमा यथार्थ चित्रण गर्दछ । जसमा घर/परिवारका सदस्य वा आफन्त ठानिएकाहरू नै बढी मात्रामा संलग्न रहेको पाइएको छ । त्यसका लागि पितृसत्तात्मक सोच नै सबै भन्दा बढी जिम्मेवार देखिएको छ ।

हाम्रो समाजमा महिलालाई आफूमाथि भएका हिंसाविरुद्ध बोल्न, सार्वजनिक गर्न र त्यसका विरुद्ध कानुनी प्रक्रियामा जान पनि पितृसत्तात्मक संरचनाका कारण सहज अवस्था छैन । हिंसा सार्वजनिक वा निजी जीवनमा लिङ्गका आधारमा महिलामाथि हुने अर्को विभेदपूर्ण कार्य हो । जसअन्तर्गत त्यस्तो कार्य गर्ने साथै धम्की, दबाव र स्वेच्छाचारीरूपमा महिलाको स्वतन्त्रतामा बन्देज गर्नेसमेत कार्य पर्दछ । जसले महिलालाई शारीरिक, यौनजन्यमात्र नभई मानसिक क्षति वा पीडासमेत पुऱ्याउँछ वा पुऱ्याउने सम्भावना रहन्छ ।

महिला हिंसा अमानवीयताको त्यो क्रूर तस्वीर हो जसले समग्र समाजको सोच, मूल्य/मान्यता र विकासको अवस्था झल्काउँछ । साथै महिलालाई सामान्य मानव अधिकारहरूको उपभोगबाट समेत वञ्चित गराइ आत्मसम्मानपूर्वक मानवका रूपमा बाँच्न अवरोध सिर्जना गर्छ । विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनका अनुसार विश्वमा प्रत्येक ३ जनामध्ये १ जना महिलाले आफ्नो दैनिक जीवनमा हिंसा भोगेका छन् ।^{१३} यसले अहिलेको समाजमा महिलामाथि हुने हिंसाको विकराल अवस्था देखाउँछ ।

आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनु प्रत्येक नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो, जसका लागि हिंसारहित सुरक्षित वातावरण पहिलो सर्त हो । तर यथार्थमा महिलाले यस्तो वातावरण प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । आफू आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनुपर्छ भन्ने माग, त्यो पनि दोस्रो दर्जाको नागरिकको हैसियतमा राख्नुपरेको छ ।

महिला हिंसाका घटना न्यूनीकरणका लागि राज्यको पहलले केही हदसम्म काम गरे पनि यस्ता घटना समाजमा किन बढिरहेका छन् ?, महिलाले न्याय पाउने वातावरण किन दिनहुँ चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको छ ? जस्ता प्रश्नको उचित सम्बोधन हुन जरुरी छ । महिला हिंसाका घटनालाई राजनीतिकरण गर्ने, पीडकलाई राजनीतिक दलले संरक्षण गर्ने, पीडितले हिंसाविरुद्ध उजुरी गर्न जाँदा हतोत्साही हुनुपर्ने, न्यायिक निकायहरूबाट पीडितलाई नै दोषी जस्तो बनाउने, चरित्र हत्या गर्ने र 'मेलमिलाप' गर्न दबाव दिने जस्ता क्रियाकलापले निरन्तरता पाइरहनु दुर्भाग्यपूर्ण देखिन्छ ।

कुनैपनि गलत अभ्यास, संस्कार वा परम्पराको अन्त्य गर्न एउटा मात्र माध्यमले सम्भव नहुने रहेछ । त्यसको निमित्त स्पष्ट कानून, बलियो संरचना र प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । कानून, नीति र नियममा समयानुकूल संशोधन हुन नसकेपनि भएका कानूनहरू तुलनात्मकरूपमा राम्रै देखिन्छन् तर पनि संरचनागत रूपमा नै महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोण भने परिवर्तन भएको छैन । त्यसैले यो दृष्टिकोण नफेरिएसम्म ती औजार प्रभावकारी हुन सक्दैनन् । त्यसका लागि सदियौँदेखि जरा गाडेर बसेको पितृसत्तात्मक संरचना र यसबाट

^{१३} https://www.who.int/health-topics/violence-against-women#tab=tab_1

निर्मित तथा निर्देशित विभेदपूर्ण मूल्य/मान्यता तथा परम्पराहरूको व्यवहारिकरूपमै अन्त्य गर्नु अनिवार्य छ ।

महिलामाथि हुने हिंसाबाट प्रत्यक्षरूपमा महिलामात्र प्रभावित भएका देखिएतापनि यसले पूरै परिवार, समाज र राज्यलाई नै पछ्याडि पारिरहेको तथ्य नकार्न सकिँदैन । आधा भन्दा बढी जनसङ्ख्यालाई हिंसापूर्ण वातावरणमा बाँच्न बाध्य बनाएर समाज र राष्ट्र सुखी र समृद्ध विकासको कल्पना पनि गर्न सकिन्न ।

मुलुकमा महिला हिंसाविरुद्ध कानून त बनेका छन् तर हिंसाका घटनालाई प्रक्रियागतरूपले अभिलेखीकरण गर्ने कामचाहिँ प्रभावकारी हुन सकेको छैन । जबसम्म त्यस्ता हिंसाको वास्तविकता बाहिर आउँदैनन् तबसम्म समाधानका लागि ठोस योजना, नीति तथा कार्यक्रमहरू बनाउन सकिँदैन । बनाए पनि कार्यान्वयन गर्न सकिँदैन ।

व्यवस्थित र वास्तविक आँकडा तथा तथ्यगत प्रमाणले घटना पुष्टि गर्न/गराउन सक्दा नै विशेषतः सम्बन्धित निकाय र नीति निर्माणकर्ताहरूलाई समस्या समाधानका लागि पहल गर्न नीति तथा कार्यक्रम बनाउन सहज हुन्छ । साथै तथ्य र तथ्याङ्कले अपराधानुसारको वास्तविक र कार्यान्वयन गर्न सकिने कानून बनाउन मद्दत पुग्छ । जसले पीडक वा अपराधीलाई उसले गरेको अपराधको भार अनुसारको कानुनी कारवाही गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । यही अवस्थालाई आत्मसात गर्दै महिलामाथि भएका हिंसाको यथार्थ अवस्था प्रस्तुत गर्ने मुख्य उद्देश्यले यस अध्ययनको थालनी गरिएको हो ।

१.२ अध्ययनको उद्देश्य

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता र हाल विद्यमान महिला हिंसा र त्यससंग सम्बन्धित नेपाली कानून, समेतको अध्ययन गरी त्यसका आधारमा मौजुदा कानूनमा गर्नुपर्ने संशोधन वा नयाँ कानूनको तर्जुमा गर्ने प्रयोजनार्थ महिला बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरीक मन्त्रालयको लागि आवश्यक सिफारिस गर्नु यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । हाल नेपालमा रहेका कानूनहरूमा नेपालको मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता तथा नयाँ संविधानको कसिमा हेर्नुपर्ने र समायानुकुल आवश्यक संशोधन गर्ने जिम्मेवारी समेत सम्बन्धित मन्त्रालयको भएकोले त्यसतर्फ आवश्यक सहयोग गर्ने उद्देश्यले अध्ययनको थालनी गरिएको हो ।

१.३ अध्ययनको आवश्यकता वा महत्त्व

महिला हिंसा तथा लैङ्गिक मुल प्रवाहीकरण आम नेपाली महिलाको मुख्य चासोको विषय हो । नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम सबै प्रकारका महिला माथि हुने हिंसा र विभेदको अन्त्य गर्दै समतामुलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ । त्यसै गरी नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूमा समेत त्यस प्रकारको प्रतिवद्धता रहेको देखिन्छ । त्यसको लागि सबै प्रकारका हिंसालाई दण्डनीय अपराधकोरूपमा स्वीकार गरिएको छ भने लैङ्गिक मुल प्रवाहीकरणका लागि सकारात्मक विभेद लगाएतका सिद्धान्तहरूको अवलम्बन समेत गरिएको छ

। नेपालको संविधान जारी भएको करिब ७ वर्षको अवधिमा समेत संविधान बमोजिमका कानूनहरू या त बनेका छैनन् या संशोधन हुन सकेका छैनन् ।

नेपालको ऐतिहासिक संविधानसभाले घोषणा गरेको नेपालको संविधानले लोकतन्त्र, गणतन्त्र, संघीयता, धर्म निरपेक्षता एंवम समावेशिता जस्ता पाँच महत्वपूर्ण विषयहरूलाई आत्मसात गरेको छ ।^{१४} यस संविधानको अर्को महत्वपूर्ण विशेषताको रूपमा संविधानवादको आधारभूत विशेषता, मौलिक मानव अधिकार, संस्थापित निकायहरू जस्तो राज्यका तीन महत्वपूर्ण अङ्ग लगायत संवैधानिक आयोगहरू जस्ता निकायहरूको व्यवस्था गर्नुका अतिरिक्त मौलिक अधिकारको उल्लंघन भएमा प्रभावकारी उपचार, तथा राज्यका नीती तथा निर्देशक सिद्धान्तहरूको व्यवस्थाका अतिरिक्त ती व्यवस्थाहरू कार्यान्वयन प्रति राज्यलाई उत्तरदायी बनाउन संसदीय अनुगमन समेतको व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।

महिला अधिकारका दृष्टिकोणले पनि यस संविधानलाई कम आँकलन गर्न सक्ने अवस्था छैन । मुलतः महिलालाई महिला भएकै कारण पितृसत्तात्मक समाज तथा राज्य व्यवस्थाले गर्दै आएको नियन्त्रण, शोषण, उत्पीडन त्यसले सृजना गरेको विभेद र असमानतालाई सम्बोधन गर्न पनि संविधानले महत्वपूर्ण अवधारणागत व्यवस्थाहरू आत्मसात गरेको पाईन्छ । उदाहरणका लागि समानता, महिलाका निमित्त विशेष व्यवस्था गर्न सकिने, अविभेदको सिद्धान्त, समानुपातिक सहभागिता, मौलिक अधिकार तथा संवैधानिक उपचारको व्यवस्था, मिश्रित निर्वाचन प्रणाली, संस्थापित निकाय अर्न्तगत राष्ट्रिय महिला आयोग तथा संसदीय अनुगमन जस्ता महत्वपूर्ण व्यवस्थाहरू रहेका छन् । यसै सन्दर्भमा संविधानले नेपाली महिलालाई महिला भएकै कारणले गरिएका नियन्त्रण, शोषण, उत्पीडन तथा हिंसालाई सम्बोधन गर्न मौलिक हक अर्न्तगत धारा ३८ ले महिलाको हकको व्यवस्था समेत गरेको छ ।

महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले महिला अधिकारका क्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । यसरी कार्य गर्ने क्रममा विभिन्न संवाद कार्यक्रम, तालिम लगायतमा सहभागिहरू मार्फत लैङ्गिक उत्तरदायी नीति निर्माण र शासनको चर्चा गरिरहँदा हाल विद्यमान कानूनहरू लैङ्गिक उत्तरदायी छैन वा छैनन्, नेपालको संविधानको मुल मर्म अनुरूप कानून निर्माण भएका छन् वा छैनन्, खासतः नेपालको संविधानले स्थापित गरेका महिलाका विशेष मौलिक अधिकारहरू कार्यान्वयन गर्न यी कानूनहरू सक्षम छन् वा छैनन् भन्ने विषयमा अध्ययन र विश्लेषणको अभाव रहेकोले यस्ता अध्ययनहरू अत्यन्त महत्वपूर्ण रहने भन्ने सुझावहरूका आधारमा यो अध्ययन गर्न लागिएको हो ।

नेपालमा महिला अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकारले विशेष ऐन देखि सामान्य ऐनसम्ममा थुप्रै सकारात्मक व्यवस्थाहरू गर्दै आएको देखिन्छ । तर यी कानूनहरू छरिएर रहेका छन् । एकिकृत कानून छैन भन्ने आवाजहरू पनि कतिपय सन्दर्भमा उठ्ने र उठाईने गरेको पाईन्छ । यस सन्दर्भमा यस अध्ययनको निचोड, सुझावहरू तथा उक्त सुझावका आधारमा तयार गरिने संशोधन प्रस्तावहरू लैङ्गिक उत्तरदायी कानून निर्माणका निमित्त पैरवी गर्न महिला अधिकारकर्मी, विशेषज्ञ तथा सबै तहका नीति निर्माताका निमित्त उपयोगी र सन्दर्भ सामग्रीको

^{१४} नेपालको संविधानको प्रस्तावना

रूपमा रहने विश्वास गरिएको छ । यस अध्ययन प्रतिवेदन लैङ्गिक उत्तरदायी नीति निर्माणसंग जोडिएका नागरिक समाज तथा नीति निर्माताहरूबीच साझा बुझाई निर्माण गर्नमा पनि सहयोगि हुनेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.४ अध्ययन पद्दती

अध्ययन मुलतः द्वित्तीय तथ्याङ्कको आधारमा डेस्क रिभ्युबाट सम्पन्न गरिएको छ । मौजुदा नेपाली कानूनहरू, महिला हिंसा सम्बन्धमा भएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान लेख, रचना, नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू, नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता लगाएतका विषयहरू अध्ययनको लागि छानिएको थियो भने केही मात्रामा प्राथमिक तथ्याङ्कहरू समेत संकलन गरी अध्ययन गरिएको छ । त्यसको लागि २ सेट प्रश्नावलीहरू तयार पारी मुख्य सरोकारवाला हरूसंग उत्तरहरू प्राप्त गरी विश्लेषण गरिएको छ भने सरोकारवालाहरूसंग छलफल तथा अर्न्तकृयाहरू सञ्चालन गरी उक्त छलफलहरूबाट प्राप्त सुझावहरू समेतको समिक्षा तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४.१ छलफल गरिएका सरोकारवालाहरू

अध्ययनको सिलसिलामा नेपालका सातवटै प्रदेशस्थित सामाजिक विकाश मन्त्रालयका कर्मचारीहरूसंग छलफल तथा अर्न्तकृया कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी वहाँहरूबाट प्राप्त पृष्ठपोषण समेटिएको छ । त्यसैगरी सातवटै प्रदेश समेट्ने गरी छनौट गरिएका १० वटा स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीहरू, सरोकारवालाहरू, ५ जना राष्ट्रियस्तरका विषय विज्ञहरू, राष्ट्रिय गैसस, समुदायमा आधारित संघ, संस्थाहरू, महिला तथा लैङ्गिक विभेद अन्त्यको क्षेत्रमा काम गर्ने विभिन्न सरोकारवालाहरूसंग समेत छलफल तथा अर्न्तकृयाहरू सञ्चालन गरी वहाँहरूका सुझावहरू समेटिएको छ ।

१.५ अध्ययनका सीमा

अध्ययन मुलतः नेपालमा लैङ्गिक हिंसाको अवस्था, मौजुदा कानूनहरू, नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता लगाएतका विषयमा मात्र केन्द्रित भएकोले यसले महिलाको हक अधिकारसंग सम्बन्धित अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको अध्ययनलाई समेट्न सक्ने छैन । प्रश्नावलीहरू समेत सिमित संख्यामा सरोकारवालाहरूसंग नमुनाको रूपमा मात्र संकलन गरिएकोले समग्र महिला हिंसाका प्रभावित र त्यस क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी निकाय, संघ, संस्था तथा निकायको प्रतिनिधित्व गर्दैन । अर्न्तकृया तथा छलफलहरू समेत समय र श्रोतको अभावका कारण केही मात्रामा मात्र सञ्चालन गरिएकोले समग्र सरोकारवालाहरूका भावना समेट्न सकिएको छैन । तर मुख्य सरोकारवालाहरूको प्रश्नावलीमा उत्तर संकलन तथा छलफल गरिएकोले मोटामोटीरूपमा महिला हिंसासंग सम्बन्धित विषयमा कानूनको अध्ययन तथा समिक्षाको लागि पर्याप्त हुने विश्वास गरिएको छ ।

१.६. अध्ययन गरीएका ऐन र नियमावलीहरू

✓ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६,

- ✓ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७,
- ✓ कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१,
- ✓ बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२, र
- ✓ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली २०६७

परिच्छेद - दुई

लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तिकरणको अवस्था र विद्यमान कानून

२.१ लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणको अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालको कुल जनसङ्ख्याको आधा भन्दा बढी (५१.०४ प्रतिशत) सङ्ख्या महिलाको रहेको छ। नेपालमा सन् २०२० मा मानव विकास सूचाङ्कमा ०.६०२ अङ्कसहित १४२ औँ स्थानमा छ। राष्ट्रिय मानव विकास प्रतिवेदन २०२० अनुसार नेपालको लैङ्गिक विकास सूचक र लैङ्गिक सशक्तिकरण मापक क्रमशः ०.९३३ र ०.३५१ (८६ औँ स्थान) तथा लैङ्गिक असमानता सूचक ०.४५२ छ। विश्व आर्थिक मञ्चद्वारा तयार पारिएको ग्लोबल लैङ्गिक समानता अन्तराल प्रतिवेदन २०२० मा नेपाल ०.६८३ अङ्कसहित १०६औँ स्थानमा छ जुन दक्षिण एशियामा बङ्गलादेशपछिको दोस्रो स्थान हो।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको सन् २०२१ को तथ्याङ्क (Nepal in Figure 2021) मा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा महिला साक्षरता ५७.४% छ। राष्ट्रिय मानव विकास प्रतिवेदन २०२० अनुसार महिलाको श्रमशक्ति सहभागिता दर २६.३% छ। त्यस्तै काम गर्ने उमेर समूहका महिलामध्ये २२.९% मात्र रोजगार प्राप्त छन्। मातृ मृत्यु दर प्रतिलाख जीवित जन्ममा २३९ छ। विक्रम संवत् २०६८ सालको जनगणनाअनुसार लैङ्गिक अनुपात ९४.१६ छ र शहरी क्षेत्रमा जन्म दरको अनुपात १११.८० छ भने ग्रामीण क्षेत्रमा १०५.६ छ।

त्यसैगरी महिलाको राजनीतिक प्रतिनिधित्वको दृष्टिले समेत नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को तुलनामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को आधारमा भएका दुईवटा संविधानसभाका निर्वाचनहरूमा उल्लेखनीय मात्रामा वृद्धि भएको देखिन्छ भने संविधान सभाबाट जारी भएको नेपालको संविधान र तत् पश्चात सम्पन्न भएका प्रतिनिधि सभा र प्रदेश सभामा लिङ्गका आधारमा प्रतिनिधित्व (२०७४ को निर्वाचन) बाट भएको प्रतिनिधित्व यस प्रकार रहेको छ:^{१५}

देश सङ्घीय संरचनामा गएपछि राज्यका विभिन्न निकायमा महिला सहभागिता र प्रतिनिधित्वमा वृद्धि भएको छ। राष्ट्रिय मानव विकास प्रतिवेदन २०२० अनुसार राजनीतिक क्षेत्रमा महिला सहभागिताअन्तर्गत प्रतिनिधि सभामा ३२.७% र राष्ट्रिय सभामा ३७.७% छ भने प्रदेश सभामा ३४.४% र स्थानीय तहमा ४१% छ। सरकारी तथा सार्वजनिक सेवामा महिलाका लागि आरक्षणको व्यवस्थाले सहभागिता क्रमशः बढ्दो छ। निजामती सेवामा महिलाको सहभागिता २६.१७% छ भने स्वास्थ्य सेवामा ४७% छ। सहकारीको सञ्चालकमा महिला सहभागिता ४०% छ भने सदस्यमध्ये ५१% महिला छन्। दिगो विकास लक्ष्यको राष्ट्रिय पुनरावलोकन प्रतिवेदनअनुसार घर/जग्गामा महिलाको स्वामित्व ३३.९३% पुगेको छ। सरकारी बजेट प्रणालीमा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेटको अभ्यास बढेसँगै आ.व. २०७८/७९ मा लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट नेपालको वार्षिक बजेटको ३९.४९% पुगेको छ।

^{१५} निर्वाचन आयोग २०७४ को निर्वाचन

राज्यबाट महिलाको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि विभिन्न नीतिगत र कानुनी व्यवस्था तथा कार्यक्रमहरू लागु भएका छन् । यही कारण राज्यका विभिन्न निकायमा महिला प्रतिनिधित्व, सरकारी तथा सार्वजनिक क्षेत्रमा सहभागिता र विद्यमान स्रोत/साधनको पहुँचमा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको छ । साथै जीविकोपार्जन, उद्यमशीलता र रोजगारीका क्षेत्रमा समेत क्रमिक सुधार भएको छ ।

नेपालको संविधानले समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सङ्कल्प गरेको छ । संविधानको धारा १८ मा समानताको हकअन्तर्गत समान कामका लागि लैङ्गिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा कुनै भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्था मौलिक हकको रूपमा गरिएको छ । साथै पैतृक सम्पत्तिमा लैङ्गिक भेदभावविना सबै सन्तानको समान हक हुने व्यवस्था, संविधानको धारा ३८ मा महिलाको हकअन्तर्गत महिलालाई लैङ्गिक भेदभावविना समान वंशीय हक हुने व्यवस्थाका साथै महिलाविरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने समेत व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तो कार्य कानूनबमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितलाई कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने व्यवस्थासमेत संविधानले मौलिक हकमा समेटेको छ ।

संविधानको भाग २७, धारा २५२ ले राष्ट्रिय महिला आयोगलाई संवैधानिक आयोगका रूपमा स्थापित गरेको छ । लैङ्गिक समतामूलक राष्ट्र निर्माणको सोच र लैङ्गिक उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्ने उद्देश्यसहित पन्ध्रौँ आवधिक योजना (आर्थिक वर्ष २०७६/७७ - २०८०/८१) कार्यान्वयनमा छ । महिलाको शिक्षा, स्वास्थ्य, सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व तथा श्रम सहभागितामा नेपालले गर्दै आएका प्रयासहरूले लैङ्गिक समानताको क्षेत्रमा सकारात्मक परिवर्तन भएको र समाजमा महिलाको राजनीतिक र आर्थिक भूमिका बढोत्तरी हुँदै गएको छ । देश सङ्घीय ढाँचामा गएसँगै विगतका दिनमा नेपाल सरकारबाट महिला सशक्तीकरणका लागि भए/गरेका व्यवस्था प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भई कार्यान्वयनमा छन् । त्यस्तै दिगो विकास लक्ष्यको ५ नं. बुँदामा उल्लिखित लैङ्गिक समानता र सशक्तीकरणको लक्ष्य प्राप्तिका लागि सूचकहरू निर्माण भई कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ ।

२.२ महिलामाथि हुने हिंसा अन्त्यका लागि भएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासहरू

नेपालले लैङ्गिक समानताप्रति अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता जनाएको छ । जसमा महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि १९७९ लाई १९९१ मा, सोको एच्छक प्रोटोकल १९९९ लाई २००७ मा, समान कामका लागि महिला र पुरुषबीच समान पारिश्रमिकसम्बन्धी महासन्धि १९५१ (आइएलओ १००) लाई १९७६ मा र रोजगार तथा पेसामा हुने विभेदसम्बन्धी महासन्धि १९५८ (आइएलओ १११) लाई १९७४ मा अनुमोदन गरेको छ ।

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ ले कसैलाई पनि जाति, वर्ग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक आस्था आदिका आधारमा शोषण, दमन र हिंसा गर्न पाइने

छैन^{१६} भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यसैगरी महिलाविरुद्ध हुने हिंसा उन्मूलन गर्ने घोषणा १९९३ का अनुसार महिला हिंसा भनेको महिलामाथि गरिने विभिन्न किसिमका शारीरिक, यौनिक, मानसिक एवं हिंसात्मक व्यवहारहरू हुन्। यस्ता व्यवहारभित्र महिलामाथि गरिने कुटपिट, घरभित्रका सबै प्रकारका हिंसा, बालिकामाथि गरिने यौन शोषण, दाइजोका कारण गरिने दुर्व्यवहार, वैवाहिक जीवनभित्रको बलात्कारका साथै विभिन्न किसिमका सामाजिक एवं सांस्कृतिक परम्परा पर्छन्।^{१७} यी र यस्तै हिंसाका कारण महिलाले पुरुषसह अधिकार र स्वतन्त्रताको उपयोग निर्धक्कसाथ गर्न पाएका छैनन्। नेपालले अनुमोदन गरेका महिला अधिकारसँग सम्बन्धित केही महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू यस प्रकार रहेका छन्:

दस्तावेज	अनुमोदन गरेको मिति
मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८	१० डिसेम्बर, १९४८ मा ग्रहण र घोषणा
महिलाको राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, १९५२	२६ अप्रिल, १९६६
नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६	१४ मे, १९९१
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६	१४ मे, १९९१
महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९७९	२२ अप्रिल, १९९१
बालबालिकाको बेचबिखन, बाल बेश्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सम्बन्धमा भएको बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको इच्छाधीन आलेख, २०००	१८ जनवरी, २००६
बेश्यावृत्तिका लागि महिला तथा बालबालिकाको जिउ मार्ने/बेच्ने काम रोकथाम गर्ने र सोविरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था भएको दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग सङ्गठन सम्बन्धी सन्धि २००२	१५ नोभेम्बर, २००५

नेपालले घरेलु हिंसासँग सम्बन्धित नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध (१९६६) लाई १४ मे १९९१ मा, महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (१९७९) लाई २२ अप्रिल १९९१ मा र बाल अधिकार महासन्धि (१९८९) लाई १४ सेप्टेम्बर १९९० मा अनुमोदन गरेको थियो। मानव अधिकारका यी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूलाई अनुमोदन गरेर नेपालले सोअनुरूप आफ्ना नागरिकका अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण तथा परिपूर्ति गर्ने दायित्व लिएको छ। यस क्रममा नेपालले आफ्ना कानूनलाई क्रमशः संशोधन र परिमार्जन गर्दै आएको छ।

नेपाल संयुक्त राष्ट्र सङ्घको सदस्य राष्ट्र भएकाले राष्ट्र सङ्घले विभिन्न समयमा पारित गरेका मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा संयन्त्रहरूको सम्मान गर्दै आएको छ। महिला अधिकार प्रत्याभूत गर्न नेपालले कानूनहरू निर्माण गरेको छ। यी कानून कार्यान्वयन गर्न महिला,

^{१६}. संयुक्त राष्ट्र सङ्घ, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८, धारा ७

^{१७}. संयुक्त राष्ट्र सङ्घ, महिलाविरुद्धको हिंसा उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी घोषणापत्र १९९३, धारा १

बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, विभाग, राष्ट्रिय महिला आयोग, नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, जिल्ला तहमा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रहरू कार्यरत छन् । राष्ट्रिय महिला आयोगलाई संवैधानिक अङ्गमा बढोत्तरी गरिएको छ ।

नेपालले मानव अधिकार परिषद् अन्तर्गत विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा (यु.पि.आर.) मा ३ पटक भाग लिएर मानव अधिकार अवस्थाको समीक्षा गरिसकेको छ । यस क्रममा नेपालमा महिला तथा बालिकाविरुद्ध भइरहेका हिंसाविरुद्ध चिन्ता जाहेर गर्दै यसलाई उन्मूलन गर्न नेपाललाई विश्व समुदायबाट सुभावा प्राप्त भएका छन् । ती सुभावा कार्यान्वयन गर्ने नेपालको प्रतिबद्धतालाई समयसापेक्ष कानुनी मापदण्डहरू आवश्यक पर्छ भने त्यसका लागि निरन्तर प्रयासहरू समेत भएका छन् ।

त्यसैगरी नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्यहरू सन् २०३० सम्म पूरा गर्ने प्रतिबद्धता जनाएको छ । त्यसका लागि लक्ष्य नं. ५ अन्तर्गत लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकालाई सशक्त बनाउन ९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य तयार गरिएको छ । खासगरी लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने तथा सबै महिला, किशोरी तथा बालिकाहरूलाई सशक्त बनाउने लक्ष्य (लक्ष्य ५) र लैङ्गिक समानता र अविभेदको सिद्धान्तलाई १७ वटै लक्ष्यमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने उद्देश्य दिगो विकास लक्ष्यको रहेको छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको खुला कार्य समूहले सन् २०१६ देखि २०३० सम्मका लागि दिगो विकासका १७ वटा लक्ष्यहरू भएको एउटा सूची तयार गरेको थियो । जसमा १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य छन् । सहस्राब्दी विकास लक्ष्य हासिल गर्नुअघि नै परिणाम हात पर्ने उद्देश्यले ल्याइएका यी उद्देश्य नै दिगो विकास लक्ष्य हुन् । सोभ्रो अर्थमा भन्दा पृथ्वी, मानिस र तिनीहरूको समृद्धिका निम्ति विश्वव्यापीरूपमा सहमति जनाइएका विकासका साभ्ना खाका नै दिगो विकास लक्ष्य हुन् । जसको दायरा अधिकारमा आधारित छ । दिगो विकास लक्ष्यको विशेषता भनेको यसका गतिविधि अनुगमन तथा उपलब्धि मापन गर्न सूचकहरू खुलाइएका छन् । २३० भन्दा बढी यस्ता सूचकले दिगो विकास लक्ष्यको नजरमा कुन देश कुन सिँढीमा छ भन्ने प्रष्ट पार्छन् ।

यसका विभिन्न लक्ष्यमध्ये लक्ष्य नं. ५ मा लैङ्गिक समानता कायम गर्ने उल्लेख छ । जसले सबै महिला, किशोरी तथा बालबालिकालाई सशक्त बनाउने उद्देश्य राखेको छ । यो लक्ष्यको परिमाणात्मक लक्ष्यहरूमा निम्न विषय समेटिएको छ :

- (क) सबै महिला र किशोरीहरूविरुद्ध जुनसुकै क्षेत्र र स्थानमा हुने सबै प्रकारका विभेदहरूलाई अन्त्य गर्ने,
- (ख) बेचबिखन, यौन र अरू प्रकारका शोषणलगायत सार्वजनिक एवम् निजी क्षेत्रहरूमा सबै महिला र किशोरीहरूविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा अन्त्य गर्ने,
- (ग) बालविवाह, कम उमेरको विवाह, जबरजस्ती विवाह र महिला जनेन्द्रीय अङ्गभङ्ग गर्ने जस्ता सबै घातक/हानिकारक व्यवहारहरूको अन्त्य गर्ने,
- (घ) पारिश्रमिक बेगरको हेरचाह गर्ने र घरायसी कामलाई कदर गर्ने र महत्व दिने,

- (ड) राजनीतिक, आर्थिक र सार्वजनिक जीवनको निर्णय-निर्माणका सबै तहहरूको नेतृत्वमा महिलाहरूको पूर्ण तथा प्रभावकारी सहभागिता र समान अवसरहरूको सुनिश्चितता गर्ने,
- (च) यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य र प्रजनन अधिकारहरूमा विश्वव्यापी पहुँच सुनिश्चित गर्ने लगायत, यौन हिंसा अन्त्य, ज्यालामा असमानता अन्त्य, हानिकारक प्रथाहरूको अन्त्य, सङ्घीय संसद्मा महिला उपस्थिति ४० प्रतिशत पुर्याउने, सार्वजनिक सेवाका नीति निर्माण तहमा महिला कर्मचारीको सङ्ख्या ३ गुणा बढाउने, लैङ्गिक असमानता सूचक सन् २०३० सम्म ०.०५ पुर्याउने (२०१५ मा ०.४९ थियो), लैङ्गिक शक्तीकरण मापन ०.६९ पुर्याउने (२०१५ मा ०.५७ थियो) ।

नेपालमा विभिन्न क्षेत्रमा महिला सहभागिता यस प्रकार रहेको देखिन्छ:^{१८}

क्षेत्र	जम्मा	महिला
न्यायाधीश (सर्वोच्च, उच्च र जिल्ला क्रमशः)	२०, १६०, २८७ जना	३, २१, ११ जना
निजामती सेवा	८७,५५५ (२०७८ पुससम्म)	२३६३४ जना (२७ प्रतिशत)
नेपाल प्रहरी	७५६३६ जना	८३३८ जना (११.०२ प्रतिशत)
दर्ता भएका चिकित्सक (एमबिबिएस)	२६०५२	८६७१ जना
सशस्त्र प्रहरी बल		३१२५ (८.८५ प्रतिशत)
साक्षरता दर		५७.४ प्रतिशत
शिक्षक (सामुदायिक र संस्थागत)	२२०५७६ जना	३९.५ प्रतिशत

नेपालले विभिन्न कानून, आवधिक योजना, घोषणा आदिमार्फत दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्येको ५ नं. मा उल्लिखित उद्देश्यहरू हासिल गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । तर पनि कार्यान्वयन पक्ष भने सोचेजस्तो छैन । जस्तो समान कामका लागि समान ज्याला उपलब्ध गराउन सरकारी तवरबाटै प्रयास भएको छ तर पनि महिलाको औसत ज्याला पुरुषको तुलनामा अझै पनि ६२ प्रतिशत मात्र छ । यस्तै लैङ्गिक असमानता सूचकाङ्क क्रमशः ०.४९ र ०.५७ छ ।^{१९}

यसबीचमा राजनीतिकमा महिला सहभागिता उत्साहजनक देखिएको छ । विक्रम संवत् २०७४ को निर्वाचनमा स्थानीय सरकारमा निर्वाचितमध्ये महिलाको सङ्ख्या ४० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको निर्वाचन आयोगको तथ्याङ्कले देखाउँछ । यसैगरी सम्पूर्ण सांसदमध्ये कम्तीमा ३३ प्रतिशत महिला हुनैपर्ने संवैधानिक व्यवस्था पनि छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोगका अनुसार १५ देखि ४९ वर्षका महिलामध्ये २६ प्रतिशत महिला यौनजन्य हिंसाको अनुभव गर्नु परिरहेको छ । त्यसैगरी १८ वर्षभन्दा कम उमेरमै बिहे गर्ने घातक प्रचलन कायमै छ । उदाहरणका लागि ३७ प्रतिशत महिलाले १८ वर्ष नै नपुगी बिहे गर्छन् । १० प्रतिशतले

^{१८} नेपालमा महिलाको अवस्था, राष्ट्रिय महिला आयोग, २०७८

^{१९} दिगो विकास लक्ष्यहरू, वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र : २०१६-२०३०, राष्ट्रिय योजना आयोग

त १५ वर्ष पुग्नुअघि नै बिहे गर्छन् । दक्षिण एसियासँग तुलना गर्दा यो मामलामा नेपाल पहिलो नम्बर, बङ्गलादेश दोस्रोमा पर्ने भारतपछि आउँछ ।^{२०} अर्कोतर्फ बोक्सी, छाउपडी जस्ता कुप्रथाले पनि नेपाली महिलाको जीवन यापनमा बाधा/अड्चन सिर्जना गरेका छन् । अर्थात् यी क्षेत्रमा धेरै काम गर्न बाँकी छ ।

दिगो विकास लक्ष्यअन्तर्गतको लैङ्गिक समानता हासिल गर्नका लागि नेपाल सरकारले केही मार्गचित्र सार्वजनिक गरेको छ । जसअनुसार लिङ्गका आधारमा समानता र विभेदरहित अवस्थाहरूको प्रवर्द्धन, तिनीहरूको कार्यान्वयनका साथै अनुगमन गर्नका लागि कानुनी संरचना वा खाकाहरूको उचित व्यवस्था भएको वा नभएको शीर्षकका लागि खण्डीकरणको तह प्रादेशिकलाई मानेको छ भने मापन समय वार्षिक तय गरेको छ । यसका लागि जिम्मेवार निकाय महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयलाई तोकिएको छ ।

त्यसैगरी समान कामका लागि ज्याला/पारिश्रमिकमा (महिला र पुरुषबीचको समानतामूलक ज्यालाको अनुपात) का लागि सन् २०१५ मा ०.६२ प्रतिशत रहेकोमा त्यसलाई २०२२ मा ०.८ मा झार्ने र २०२५ मा ०.८७ पुऱ्याउँदै २०३० मा ०.९२ प्रतिशत पुऱ्याइने मार्गचित्र तय भएको छ । खण्डीकरणको तह प्रादेशिक जिम्मेवारीमा तोकिएकोमा मापन समय ५ वर्ष राखिएको छ भने जिम्मेवार निकायमा महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगलाई तोकिएको छ ।

त्यसरी नै जीवनभर शारीरिक तथा यौन हिंसा भएका (प्रतिशत) सन् २०१५ मा २८.४ प्रतिशत रहेकामा यसलाई २०१९, २०२२, २०२५ र २०३० मा गरी क्रमशः २२.२, १७.५, १२.८ र ५ प्रतिशतमा झार्ने मार्गचित्र तयार भएको छ । यसका लागि मापन समय ५ वर्ष तोकिएको छ भने जिम्मेवार निकायमा गृह मन्त्रालय लोकिएको छ ।

संघीय संसद् प्रतिशत २०१९ मा ३३ प्रतिशत रहेकामा यसलाई २०२२, २०२५ र २०३० मा क्रमशः ३४.४, ३६.५, ४० पुऱ्याइने बताइएको छ । ५ वर्षमा मापन गरिने उक्त लक्ष्यको मुख्य जिम्मेवार निकाय निर्वाचन आयोग तोकिएको छ । सार्वजनिक सेवाका नीति निर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) सन् २०१९ मा १७ प्रतिशत रहेकामा २०२२, २०२५ र २०३० मा क्रमशः २१.३, २५.७ र ३३ प्रतिशत पुऱ्याइने मार्गचित्र राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार पारेको छ । यसका लागि वार्षिकरूपमा मापन गरिनेछ भने जिम्मेवार निकाय सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय तोकिएको छ । यी केही उदाहरण हुन् । सबै लक्ष्य र परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्ने मार्गचित्र सरकारका तर्फबाट राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्धारण गरेको छ ।

^{२०} उहि

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

मानव बेचबिखनसम्बन्धी ३ वर्षको तथ्याङ्क (पीडित/अभियुक्त)

आर्थिक वर्ष	मुद्दा सङ्ख्या	पीडित		अभियुक्त	
		पुरुष	महिला	पुरुष	महिला
२०७५/०७६	२५८	७१	३९६	४०७	११७
२०७६/०७७	१३६	१४	११९	२३३	१०७
२०७७/०७८	१३४	४	१८३	२०२	९५
जम्मा	५२८	८९	६९८	८४२	३१९

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी

नेपाल प्रहरीका अनुसार नेपालमा वार्षिक २ सयदेखि ३ सयको सङ्ख्यामा मानव बेचबिखनको उजुरी पर्ने गरेको छ। प्रहरी तथ्याङ्कअनुसार आ.व. २०७४/७५ मा ३०५ तथा आ.व. २०७५/७६ को चैत मसान्तसम्म १७४ मानव बेचबिखनसँग सम्बन्धित उजुरी परेका थिए। यौन शोषणसम्बन्धी ५औँ विश्व प्रतिवेदन (२०१९) ले विश्व यौन बजारको ठूलो हिस्सा आप्रवासी शरणार्थी वा बेचबिखनमा परेका मानिसबाट सञ्चालित भएको दाबी गरेको छ। विश्व बजारमा पहिचान भएका मानव बेचबिखनका प्रभावितमध्ये ६७ प्रतिशतलाई यौन शोषण गरिएको उक्त प्रतिवेदनको ठहर छ।

यसैगरी ग्लोबल स्लेभरी इन्डेक्स (२०१८) ले नेपालका करिब १ लाख ७७ हजार मानिस बाध्यकारी श्रममा रहेका र करिब ४४ प्रतिशत आधुनिक दासताको शिकारको जोखिममा रहेका बताएको छ। युएनओडिसी को मानव बेचबिखनसम्बन्धी विश्व प्रतिवेदन २०१८ ले पनि बेचबिखनमा पर्नेमा ५९ प्रतिशत महिला र २३ प्रतिशत बालिका भएको उल्लेख गरेको छ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण, राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०७६ ले पनि कानूनको सीमित दायरा, सन्धि सम्झौताको अभाव, प्रक्रियागत भन्फट, द्रुत न्यायको अभाव, कमजोर नियमन तथा अनुगमन, अभियुक्त उन्मुक्ति, समयमै कानून कार्यान्वयन नहुनु र अभियुक्त फरार जस्ता कारण मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) सम्बन्धी वर्तमान कानुनी व्यवस्था प्रभावकारी हुन नसकेको उल्लेख गरेको छ। एकातिर श्रम शोषण, अनौपचारिक व्यावसायिक यौन धन्दा, वैदेशिक रोजगारका नाममा हुने मानव बेचबिखन र तस्करी जस्ता विविध क्रियाकलाप कानूनको दायराभित्र नपरेको तथा अर्कोतर्फ यही कारण मानव बेचबिखनका अपराधीहरू सजिलै कानूनको दायराबाट उम्कन सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।

त्यसैगरी नेपालले अनुमोदन गरेका मानव अधिकारसम्बन्धी अधिकांश अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा सार्कस्तरीय महासन्धि र अनुबन्धहरू बमोजिम सन्धि/सम्झौता कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पारस्परिक द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सम्झौता नहुनु, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विरुद्धको वर्तमान उजुरी प्रक्रिया सहज, सरल र पीडितमैत्री तथा अधिकारवादी नहुनु, उद्योगका नाममा खोलिएका मनोरञ्जन क्षेत्रका व्यावसायिक उद्योग, सांस्कृतिक/सांगीतिक कार्यक्रमका नाममा विदेश यात्रा गराउने कम्पनी, वैदेशिक रोजगारका एजेन्सी, शिक्षा आर्जनका नाममा विदेश पठाउने

कन्सलटेन्सीहरू पनि मानव बेचबिखन कार्यमा संलग्न रहेका पाइनु, मानव बेचबिखनका कतिपय घटनाहरू प्रहरी तथा अदालतसमक्ष नपुग्ने, पुगेका मुद्दाहरूमा पनि कमजोर तथा अस्पष्ट कानून र लामो प्रक्रियाका कारण कैयौं अवस्थामा अभियुक्तले सजिलै उन्मुक्ति पाउन सक्ने स्थिति देखिनु, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी अपराध मुद्दामा हुनुपर्ने सुनुवाइ एवं फैसलालाई प्राथमिकता नदिइनु र पहिचान भएका आरोपितहरू ठूलो सङ्ख्यामा फरार रहनुले पनि यो ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको प्रतिवेदनले जनाएको छ।^{२१}

यसरी विभिन्न अध्ययनहरूले पुष्टि गरेका छन् कि मानव बेचबिखनको मुख्य उद्देश्य बेश्यावृत्तिमा संलग्न गराउनु नै हो। बेचबिखनमा पर्नेमध्ये महिलाको सङ्ख्या ठूलो हुनुले पनि यो प्रमाणित हुन्छ। अझ बेचबिखनमा पर्नेमध्ये बालिकाको अत्यासलाग्दो सङ्ख्याले मानव बेचबिखन कानूनको प्रभावकारिता अझै बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखाएको छ। जसका सर्वप्रथम कानूनमा आवश्यक संशोधन जरुरी छ।

२.३ राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरू

२.३.१ संवैधानिक व्यवस्था

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले महिला अधिकारको क्षेत्रमा उल्लेखनीय सकारात्मक प्रावधानहरू ल्याउन सफल भयो। अन्तरिम संविधानको प्रावधानहरूलाई सुदृढीकरण गर्दै नेपालको संविधानले महिला अधिकारलाई संवैधानिकरूपमै स्थापित गरेको छ। नेपालको संविधानको धारा ३८ ले महिलाको हक सुनिश्चित गर्दै प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभावविना समान वंशीय हक हुने (उपधारा-१), सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन हक (उपधारा-२), महिलाविरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गर्न नपाइने व्यवस्था गरिएको छ (उपधारा-३)। त्यस्तो कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुने र पीडितले कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक सुनिश्चित गरिएको छ (उपधारा-४)।

नेपालको संविधानमा भएका महिला हक/अधिकारका व्यवस्था

भाग/धारा/उपधारा	व्यवस्था
प्रस्तावना	लैङ्गिक विभेद अन्त्य गर्ने
२/११/२-७	नेपालको नागरिक ठहर्ने
३/१६/१	सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक
३/१७/१	स्वतन्त्रताको हक
३/१८/१-५	समानताको हक
३/२१/१-२	अपराधपीडितको हक
३/२८	गोपनीयताको हक
३/२९/१-५	शोषणविरुद्धको हक
३/३३/१-२	रोजगारीको हक

^{२१} मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण राष्ट्रिय प्रतिवेदन २०७६, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, काठमाडौं

३/३८/१-६	महिलाको हक
३/४२/१	सामाजिक न्यायको हक
३/४२	सामाजिक सुरक्षाको हक
३/५१/त्र	राज्यका नीतिहरू
६/७०	राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति फरक लिङ्ग वा समुदायको हुने
८/८४/१.ख-२-८	प्रतिनिधि सभाको गठन
८/८६/२	राष्ट्रिय सभाको गठन र सदस्यहरूको पदावधि
८/९१	प्रतिनिधि सभाको सभामुख र उपसभामुख
८/९२/२	राष्ट्रिय सभाको अध्यक्ष र उपाध्यक्ष
१४/१७६/६, ९	प्रदेश सभाको गठन
१४/१८२/२	प्रदेश सभाको सभामुख र उपसभामुख
१७/२१५/४	गाउँ कार्यपालिका अध्यक्ष र उपाध्यक्षसम्बन्धी व्यवस्था
१७/२१६/४	नगर कार्यपालिका प्रमुख र उपप्रमुखसम्बन्धी व्यवस्था
१७/२२०/३	जिल्ला सभा र जिल्ला समन्वय समिति
१८/२२२/३	गाउँ सभाको गठन
१८/२२३/३	नगर सभाको गठन
२७/२५२/१, ६ (क)	राष्ट्रिय महिला आयोग
२७/२५३/१	राष्ट्रिय महिला आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार
२८/२६७/३	नेपाली सेनासम्बन्धी व्यवस्था
२९/२६९/४ (ग)	राजनीतिक दलको गठन, दर्ता र सञ्चालन
३२/२८२/६	राजदूत र विशेष प्रतिनिधि
३२/२८३/१	समावेशी सिद्धान्तबमोजिम नियुक्ति गर्नुपर्ने
३२/२८५/१	सरकारी सेवाको गठन

त्यसैगरी राज्यका सबै निकायमा महिलालाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा सहभागी हुने हक (उपधारा-५), महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हक छ (उपधारा-६) । सम्पत्ति र पारिवारिक मामिलामा दम्पतीको समान हक सुनिश्चित गरिएको छ । संविधानको मर्म तथा भावनालाई व्यावहारिकरूपमै महिलाले उपभोग गर्न सकून् भनी विभिन्न ऐन तथा नियमावलीसमेत पारित गरिएको छ । यसरी नेपालको संवैधानिक इतिहासमा वि.सं. २०७२ मा जारी नेपालको संविधानले महिला अधिकारका क्षेत्रमा सकारात्मक प्रावधानहरूको व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

२.३.२ कानूनी व्यवस्थाहरु

लैङ्गिक समानता र महिलाविरुद्ध हुने घरभित्रका सबै प्रकारको हिंसा नियन्त्रण गर्नका लागि छुट्टै ऐनका रूपमा २०६६ वैशाख १४ गते देखि घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६ लागु गरिएको छ। घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली पनि कार्यान्वयनमा छ। पछिल्लो समय लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणका लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियरूपमा प्रयासहरु भएका छन्। नेपालको सन्दर्भमा लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन २०६३ ले महिलाविरुद्धका भेदभावपूर्ण कानून खारेजी र लैङ्गिक समानताका लागि कानून संशोधन गरी २०६३ देखि लागु भएको थियो। महिलामाथि हुने हिंसाको अनेक स्वरूप र प्रकृतिलाई सम्बोधन गर्न मुलुकी ऐन २०२० लाई २०७५ भदौबाट विभिन्न ऐनद्वारा प्रतिस्थापन गरिएको छ। ती ऐनमा मुलुकी अपराध संहिता २०७४, मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता २०७४, फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन २०७४, मुलुकी देवानी संहिता २०७४ रहेका छन्। यी ऐनमार्फत सबै प्रकारका हिंसा, भेदभाव, शोषण, सामाजिक/सांस्कृतिक कुरीतिजन्य व्यवहार वा अभ्यास, महिलामाथि हुने हानिकारक परम्परागत अभ्यासहरूलाई आपराधिक कार्यका रूपमा व्याख्या गरी हिंसाको प्रकृति र स्वरूपहरूका आधारमा कानूनी सजाय तथा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिएको छ। महिलाविरुद्ध हुने हिंसाको कानूनी उपचार, यसको समाधान र आपराधिक कार्यको दण्ड सजायका निमित्त यी ऐन/कानून विशेष महत्वपूर्ण छन्।

मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ मा उत्पत्ति, धर्म, वर्ग, जात, जाति, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा यस्तै कुनै आधारमा कुनै पनि नागरिकमाथि जानीजानी भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्नु हुँदैन^{२२} भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तो कसुर गर्ने वा गर्न लगाउनेलाई ३ वर्षसम्म कैद वा ३० हजार रुपियाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था पनि उपदफा (२) मा गरिएको छ। यस्तै कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नलिइ करणी (बलात्कार) गरेमा वा मञ्जुरी लिएर भए पनि १८ वर्ष भन्दा कम उमेरकी बालिकालाई करणी गरेमा त्यसलाई जबरजस्ती करणी गरेको मानिनेछ र ऐनबमोजिम सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ^{२३}। यस्तै वैवाहिक बलात्कारलाई समेत अपराध मानेर त्यस्तो जबरजस्ती करणीमा ५ वर्षसम्म कैद सजायको व्यवस्था तोकेको छ^{२४}। मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ ले प्रत्येक नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कुनै पनि नागरिकलाई कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको छ^{२५}। त्यस्तै कुनै पनि ब्यक्तिलाई उत्पत्ति, धर्म, वर्ग, जात, जाति, समुदाय, पेसा, व्यवसाय, लिङ्ग, शारीरिक अवस्था, अपाङ्गता, स्वास्थ्य स्थिति, वैवाहिक स्थिति, गर्भावस्था, आर्थिक अवस्था, भाषा वा क्षेत्र,

^{२२} मुलुकी अपराध संहिता, २०७४, दफा १६० को उपदफा १

^{२३} मुलुकी अपराध संहिता, दफा २१९ को उपदफा २

^{२४} मुलुकी अपराध संहिता, दफा २१९ को उपदफा ४

^{२५} मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १७ को उपदफा १ र २

वैचारिक आस्था वा यस्तै कुनै आधारमा निजी तथा सार्वजनिक स्थानमा भेदभाव गरिने छैन^{२६} भन्ने व्यवस्था पनि उक्त संहिताले गरेको छ। समाजमा चलिआएका प्रथा वा परम्पराका सन्दर्भमा पनि यस संहिताले कानून विपरितका प्रथा वा परम्परालाई न्यायको रोहमा मान्यता दिइने छैन भनी त्यस्ता प्रथा वा परम्परालाई दुरुत्साहन गरेको छ^{२७}।

लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्न बनेको ऐन, २०७२ ले जुनसुकै थलोमा हुने लैङ्गिक हिंसालाई कानुनी दायरामा ल्याएको छ। त्यस्तै लैङ्गिक विभेदमा आधारित हिंसाविरुद्ध कार्य सञ्चालन कार्यविधि, २०६८ ले लैङ्गिक हिंसाभित्र लैङ्गिकताका आधारमा घरेलु हिंसा, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा, दुर्व्यवहार, सामाजिक कुरीतिजन्य विभेदपूर्ण व्यवहारलाई समेत समेटेको छ। जसअनुसार कुनै पनि व्यक्तिलाई लैङ्गिक विभेदका आधारमा गरिएको कुनै पनि खालको पीडा वा हिंसालाई कानुनीरूपमा सजाय हुने व्यवस्था गरिएको छ। एसिडको दुरुपयोग र यसबाट हुने अपराधसम्बन्धी छुट्टै अध्यादेश पारित गर्दै एसिड छ्यापेर कसैको मृत्यु भएमा जन्म कैद र घाइते, अङ्गभङ्ग वा शरीरका कुनै अङ्गमा क्षति पुऱ्याए २० वर्ष कैद र १० लाख रुपियाँ क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था उक्त अध्यादेशमा गरिएको थियो।

एसिड छ्यापेर कसैको मृत्यु भएमा जन्म कैद र घाइते, अङ्गभङ्ग वा शरीरका कुनै अङ्गमा क्षति पुऱ्याए २० वर्ष कैद र १० लाख रुपियाँ क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था अध्यादेशमा रहेको थियो।

महिलाविरुद्ध हुने हिंसाका सन्दर्भमा अन्य नीति/नियम र कानून बनेका छन्। जसमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) नियमावली, २०६५, घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ घरेलु हिंसा (कसुर तथा सजाय) नियमावली, २०६७, कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१, बोक्सी आरोपविरुद्धको (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारपीडित र प्रभावितहरूको हेरचाह तथा संरक्षणका लागि राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड, २०६४, लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७, एकल महिला सुरक्षा कोष नियमावली, २०७०, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि कार्यान्वयनका लागि तयार गरिएको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६०, लैङ्गिक समानता तथा महिला सशक्तीकरण राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६१, ज्येष्ठ नागरिक राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६२, मानव बेचबिखन विशेषगरी महिला तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन तथा ओसारपसारविरुद्धको राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०६८, छाउपडी प्रथा उन्मूलन निर्देशिका, २०६४, पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन निर्देशिका, २०६८, पुनर्स्थापना कोष सञ्चालन निर्देशिका, २०६८, मानव बेचबिखनविरुद्धको

^{२६} मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १८ को उपदफा २

^{२७} मुलुकी देवानी संहिता, २०७४, दफा १५

अभियानमा संलग्न सरोकारवालाहरूका लागि मनोसामाजिक मनोविमर्श निर्देशिका, २०६८, उल्लिखित नीति/नियम र कानून महिला हिंसा अन्त्यका लागि महत्वपूर्ण छन् ।

नेपाल सरकारले महिलाविरुद्ध हुने हिंसा अन्त्यका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता जनाइ सोहीअनुरूपका नीति, नियम र कानूनहरूसमेत तर्जुमा गरेको छ । नेपालको संविधानले वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूत अन्त्य गरी आर्थिक समानता, समृद्धि र समाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सङ्कल्प^{२८} गरेको छ । केही वर्ष यता सरकारीस्तरबाट लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना^{२९} तयार गरी स्थानीय तहदेखि राष्ट्रियस्तरसम्म विभिन्न कार्यक्रमसमेत सञ्चालन हुँदै आएका छन् ।

त्यसबाहेक महिलालाई आत्मनिर्भर, आर्थिक स्वनिर्भर गराउन विभिन्न सङ्घ/संस्थाले सञ्चालन गरेका सशक्तीकरणका कार्यक्रम र अभियानमाफत प्रयास भइरहेको छ । साथै योजनाबद्ध विकासमा लैङ्गिक हिंसा नियन्त्रण गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधानहरूको कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रियस्तरमा विविध कानुनी प्रावधानहरूको व्यवस्था गरिएका छन् । तर कानुनी र नीतिगत व्यवस्थाहरू भएर पनि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्दा महिलाविरुद्ध हुने हिंसा नियन्त्रण हुन सकेको छैन । महिलाविरुद्ध हुने हिंसा अन्त्यका लागि सबै सरोकारवालाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । संविधान र कानूनप्रदत्त हक अधिकारलाई व्यवहारमा लागु गर्नका लागि राज्यको उचित संयन्त्रसहितको प्रतिबद्धता र सबै सरोकारवालाको प्रभावकारी ऐक्यबद्धता आवश्यक छ ।

२.३.३ पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय योजनामा लैङ्गिक समानतामूलक राष्ट्र निर्माण गर्ने कुरालाई दीर्घकालीन सोचको रूपमा प्रस्ताव गरिएको छ । जसअनुसार महिलाको समान तथा अर्थपूर्ण सहभागितासहित सारभूत समानता कायम गर्ने विषयलाई लक्ष्यको रूपमा लिइएको छ । यसका लागि उत्तरदायी शासन व्यवस्थालाई संस्थागत गर्दै महिलाको सम्मानित जीवनयापन गर्न पाउने वातावरण सुनिश्चित गर्ने, महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव, हिंसा र शोषण अन्त्य गर्ने, आर्थिक समृद्धि र दिगो विकासका लागि महिलाको समान अग्रसरता नेतृत्वदायी भूमिका स्थापित गर्दै स्रोत, साधन, अवसर र लाभमा महिलाको समान पहुँच स्थापित गर्ने जस्ता उद्देश्य अङ्गालिएको छ । जसलाई यसपछिका योजनाहरूमा देख्न पाइन्छ । कानूनहरूको उचित संशोधन तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने यसको व्यवस्था राम्रो छ । त्यसैगरी महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण तथा विभेद र बहिष्करणविरुद्ध शून्य सहनशीलताको नीति अवलम्बन गर्ने सोच यसको मुख्य विशेषता हो भन्न सकिन्छ ।

^{२८} नेपालको संविधान २०७२, प्रस्तावना

^{२९} लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको अभियान वर्ष २०७६ को वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना

यो योजनाले महिलाको समान तथा अर्थपूर्ण सहभागितालाई जोड दिने भनिए पनि व्यवहारतः अवस्था त्यस्तो देखिन्छ । जस्तो- निजामती सेवामा महिलाको प्रतिशत २७ मात्र देखिनु, २८७ जिल्ला न्यायाधीशमा ११ जनामात्र महिला न्यायाधीश हुनु, ७२ जना सचिवमध्ये ७ जनामात्र महिला हुनु र ७७ प्रमुख जिल्ला अधिकारीमध्ये ४ जनामात्र महिला हुनुले^{३०} यस क्षेत्रको प्रगति सन्तोषजनक नरहेको पुष्टि हुन्छ ।

त्यतिमात्र होईन, हालसम्म पनि महिला साक्षरता दर ५७.४ मात्र हुनु, उनीहरूको औसत आयु ६७ वर्षमात्र हुनु, घर/जग्गामा स्वामित्व हुने महिला ३३.९३ प्रतिशत मात्र हुनु तथा स्थानीय तहमा ४०.८ प्रतिशत मात्र सहभागिता^{३१} पनि जनसङ्ख्याका आधारमा चित्त बुझाउन नसकिने पक्ष हुन् ।

२.३.४ राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७

नेपालको संविधानले समानुपातिक, समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्त अङ्गीकार गरेको छ । यसको मतलव विभेदरहित, समृद्ध र न्यायपूर्ण समाज निर्माण गर्नु हो । यही उद्देश्य परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति, २०७७ ले लैङ्गिक आधारमा हुने विभेद हटाउनेबारे थुप्रै प्रावधान उल्लेख गरेको छ । समान कामका लागि लैङ्गिक आधारमा पारिश्रमिक तथा सामाजिक सुरक्षामा भेदभाव नगरिने, महिलालाई लैङ्गिक भेदभावविना समान वंशीय हक हुने, पैतृक सम्पत्तिमा लैङ्गिक भेदभावविना सबै सन्तानको समान हक हुने जस्ता संवैधानिक व्यवस्थालाई मूर्त रूप दिन यो नीतिले पहलकदमी लिएको छ ।

त्यसबाहेक यो नीतिले मुलुकले अङ्गीकार गरेको सङ्घीय ढाँचा र नयाँ शासकीय स्वरूपअनुरूप विगतमा महिला सशक्तीकरणका लागि भए/गरेका कार्य स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्न, दिगो विकासको लक्ष्य नं. ५ अनुसार लैङ्गिक समानता र सशक्तीकरणको लक्ष्य प्राप्तमा सघाउन, राज्यका ३ वटै तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धति कायम गराउनसमेत मद्दत गर्ने उद्देश्य छ ।

उक्त नीति कार्यान्वयनका लागि सरकारीतवरबाट केही प्रयास अवश्य भएका छन् । तर धेरै मुनिसम्म जरा गाडेको लैङ्गिक विभेद फ्याँक्न त्यति सजिलो छैन । जस्तो- अहिले पनि छोरालाई पढाए छोरी नपढाउने, पढाउने परे छोरालाई राम्रो ठानिएको बोर्डिङमा पढाउने तर छोरीलाई तुलनात्मकरूपमा कमजोर ठानिएको सरकारी विद्यालयमा पढाउने जस्ता व्यवहार जताततै भएका देखिन्छन् ।

प्रदेश सभामा महिला (प्रतिशत)

- खस/आर्य : ६८
- आदिवासी जनजाति : ६६
- दलित : २०
- मुस्लिम : ६

स्रोत : निर्वाचन आयोग

^{३०} नेपालमा महिलाको अवस्था, राष्ट्रिय महिला आयोग

^{३१} उहि

यसरी नै छोरीलाई बोझ ठानेर चाँडै बिहे गरिदिने, दाइजो दिनुपर्ने डरले नपढाउने, बोक्सी जस्ता प्रथा पनि महिलामाथि नै लादिने, एकल महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोण एकदमै भेदभावपूर्ण छ । यत्र तत्र सर्वत्र देखिने/भोगिने यस्ता व्यवहारका कारण लैङ्गिक समानताको नीति प्रभावकारी भएन भन्न सकिन्छ ।

परिच्छेद - तीन

मौजूदा कानूनको समिक्षा

३. नेपालका सम्बन्धित मौजूदा कानूनहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषण

३.१ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

नेपालमा घरेलु हिंसा एउटा ठूलो समस्याका रूपमा रहँदै आएको छ। गत केही वर्षयता नेपालमा भएका कानुनी तथा नीतिगत सुधार र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार प्रतिबद्धताहरूका बावजूद घरेलु हिंसाका घटनाहरूको सङ्ख्यामा कमी आउन सकेको छैन। पति, सँगै बसेका जोडी, परिवारका अन्य सदस्य वा घरेलु सम्बन्धभित्रका व्यक्तिहरूबाट हुने हिंसा भएकाले घरेलु हिंसाका घटना कमै मात्रामा बाहिर आउने गर्छन्। घरेलु हिंसा कम गर्न नेपालले वि.सं. २०६६ मा घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन पारित गरेको थियो।

ऐन आइसकेपछि नेपाल सरकारले गरेको एक अध्ययनअनुसार ग्रामीण क्षेत्रमा बस्ने ४८% महिलाले जीवनको कुनै न कुनै समयमा हिंसा भोगेका हुन्छन्। त्यसमध्ये २७% ले शारीरिक हिंसा भोगेका थिए भने ४१% ले आफ्नै पति वा जोडीबाट हिंसा भोगेको पाइएको थियो^{३१}। नेपाल प्रहरीको अभिलेखअनुसार गत ५ आर्थिक वर्ष (२०७२/०७३ देखि २०७६/०७७) सम्ममा ६० हजार भन्दा बढी घरेलु हिंसाका घटना भएका थिए^{३३}। अध्ययनहरूले देखाएअनुसार नेपाल सरकारले यो ऐन कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत विनियोजन गर्न नसक्नु, अधिकांश घरेलु हिंसाका घटना स्थानीयस्तरमा मेलमिलापमा टुङ्गिनु, कानुनीरूपमा अगाडि बढ्दा पीडकबाट प्रतिशोध साँध्ने डर हुनु, कानूनसम्बन्धी सचेतना अभिवृद्धिमा कमीलगायतका कमजोरी तथा चुनौती रहँदै आएका छन्।

यो ऐनअनुसार स्थानीय तह, प्रहरी, राष्ट्रिय महिला आयोग तथा अदालतमा घटना भएको ९० दिनभित्र उजुरी दिन सकिने व्यवस्था छ। उजुरी पीडित स्वयंले दिन नसक्ने अवस्था छ भने घरेलु हिंसा भएको, भइरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जोसुकै व्यक्तिले पनि दिन सक्छ।

घरेलु हिंसा गरेमा ३ हजारदेखि २५ हजार रुपियाँसम्म जरिवाना र ६ महिना कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था छ। त्यसैगरी घरेलु हिंसाको उद्योग गरेमा प्रोत्साहन गर्ने वा मतियारलाई मुख्य कसुरदारलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने व्यवस्था छ। पहिले घरेलु हिंसाको कसुरमा सजाय पाइसकेको व्यक्तिले पुनः सोही कसुर गरेमा पटकैपिच्छे दोब्बर सजाय हुने व्यवस्था छ।

सार्वजनिक जवाफदेहिताको पदमा बहाल व्यक्तिले कुनै कसुर गरेमा निजलाई थप १० प्रतिशत सजाय हुने व्यवस्था पनि यो ऐनले गरेको छ। यसरी नै अदालतले प्रदान गरेको आन्तरिक संरक्षणात्मक आदेश पालना नगर्ने व्यक्तिलाई २ हजार देखि १५ हजार रुपियाँसम्म जरिवाना वा

^{३१} A Study on Gender-Based Violence Conducted in Selected Rural Districts of Nepal, Government of Nepal, Office of the Prime Minister and Council of Ministers (November 2012)
<https://www.bbc.com/nepali/news-56029840af>

४ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था पनि छ । पीडकलाई उपस्थित हुन दिएको म्याद समाप्त भएको, भिकाएको वा पक्राउ गरी ल्याएको मितिले ३० दिनभित्र मुद्दाको टुङ्गो लगाइसक्नुपर्ने व्यवस्था पनि कानूनमा छ ।

घरेलु हिंसाका पीडितलाई ऐनले (दफा १२.ख) निःशुल्क कानुनी सहायताको व्यवस्था गरेको छ । तर पनि दुर्गम क्षेत्रमा हुने घटनाका पीडितहरू जिल्ला सदरमुकाममा रहने जिल्ला कानुनी सहायता केन्द्रसम्म आउन सहज छैन । भौगोलिक र आर्थिक कठिनाइ तथा यस्तो जानकारी अभावमा यो व्यवस्था प्रभावकारी हुन सकेको छैन । लैङ्गिक हिंसाका घटना (आव २०७७/७८ साउनदेखि असारसम्म)

घटनाको प्रकार	दर्ता भएका मुद्दा सङ्ख्या
जबर्जस्ती करणी	२५३२
जबर्जस्ती करणी उद्योग	७३५
बाल यौन दुरुपयोग/दुर्व्यवहार	२८१
अप्राकृतिक मैथुन	३६
बहुविवाह	८५२
बाल विवाह	८४
घरेलु हिंसा	१४२३२
मानव बेचबिखन	१३४
अवैध गर्भ पतन	२७
जातीय छुवाछूत	३९

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी

गत आर्थिक वर्षमा अध्ययनको लागि छानिएका केही पालिकाका न्यायिक समितिमा परेका लैङ्गिक हिंसाका उजुरी^{३४}

पालिका	उजुरी सङ्ख्या	अघिल्लो आर्थिक वर्षको सङ्ख्या
कपिलवस्तु नगरपालिका	उजुरी नै नपरेको	-
गढवा गाउँपालिका, दाङ	१६	३२
रुरु क्षेत्र गाउँपालिका, गुल्मी	३	१

यस ऐनअन्तर्गत पीडकले पीडितको उपचार खर्च बेहोर्नुपर्ने व्यवस्था पनि छ । तर कतिपय अवस्थामा कुनै कारणले पीडकले त्यस्तो खर्च तत्काल उपलब्ध गराउन नसक्ने भएमा सम्बन्धित महिला तथा बालबालिका कार्यालयले तत्काल त्यस्तो खर्च उपलब्ध गराइ सो कार्यालयले त्यस्तो खर्च पीडकबाट असुल गर्नु वा गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । तर नयाँ संरचनाअनुसार जिल्लास्थित

^{३४} टेलिफोनमार्फत गरिएको कुराकानीमा आधारित

महिला तथा बालबालिका कार्यालय हटाइएको अवस्थामा यो जिम्मेवारी कसले बहन गर्ने भन्ने विषयमा अन्योल कायमै छ । त्यसैले पनि यो ऐनको कार्यान्वयन पक्ष कमजोर हुन गएको छ ।

घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ ले पीडितका हकमा कानुनी संरक्षण गरेको छ । तर पीडितलाई न्याय खोज्ने प्रक्रियामा सहयोग गर्ने घटनाका प्रत्यक्षदर्शी साक्षी, परिवारका सदस्य, अभियानकर्ता र अधिकारकर्मीविरुद्ध पीडक पक्षबाट प्रतिशोध साँध्न सक्ने भएकाले समस्या देखिएको छ । त्यसैले यो ऐनमा संशोधन गरी उनीहरूको सुरक्षा व्यवस्था कानूनद्वारा नै सुनिश्चित गरिनु आवश्यक छ । हाल नेपालको संविधान जारी भइसकेको र अन्य कानून पनि निर्माण भइसकेको हुँदा ऐनलाई सोही बमोजिम संशोधन गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।

३.२ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

नेपालमा हुने अपराधका घटनाहरूको ठूलो हिस्सा घरेलु हिंससँग सम्बन्धित अपराधभित्र पर्छन् । तर घरेलु हिंसालाई अपराध नमान्ने हाम्रो समाजमा खासगरी महिला तथा किशोरीहरू विरुद्ध हुने घरेलु हिंसाका पीडकहरूले सजिलै उन्मुक्ति पाइरहेको अवस्था छ । घरेलु हिंसाका घटनाका पीडकहरू खासगरी पति लगायत परिवारका पुरुष सदस्यहरू हुने, महिलाहरू आर्थिकरूपमा परिवारका पुरुष सदस्यमा भर पर्नुपर्ने अवस्था, महिलाको शिक्षा र रोजगार नहुनु, कानुनी प्रावधानको अनभिज्ञता, प्रहरीलगायत न्यायका लागि बनेका संस्थाहरूमा पहुँचको कमी आदिले गर्दा अधिकांश घरेलु हिंसाका पीडित राज्यका न्याय प्रणालीसम्म पुग्नै सक्दैनन् । स्थानीय तहमै अनौपचारिक रूपमा गरिने मेलमिलापबाट त्यस्ता समस्या समाधान गरिने प्रचलन यद्यपि कायम छ । त्यसैले घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७ ले व्यवस्था गरेका 'उजुरी सुन्ने निकाय' सम्म पीडित पुग्नै सक्दैनन् ।

पालिकास्थित न्यायिक समितिमा घरेलु हिंसाका घटना दर्ता भइहाले पनि दर्ताका आधारमा यो घरेलु वा लैङ्गिक कस्तो हिंसा हो भन्ने छुट्याउन सकिन्न । किनकि समितिमा दर्ता गर्दा छुट्याएर गरिन्न । जस्तो- कुटपिट भनिएको हुन्छ । तर यो कुटपिट २ जना जँड्याहाबीच हो वा श्रीमान्ले भन्ने थाहा पाउन इजलासमै बस्नुपर्ने अवस्था छ । त्यसैले दर्ता प्रक्रिया व्यवस्थित बनाउन सबदामात्र पनि धेरै तथ्याङ्क सही आउने देखिन्छ ।

लैङ्गिक हिंसाका समस्या समाधानमा न्यायिक समिति प्रभावकारी नहुनुका कारणहरू

- कानुनी जानकारीको अभाव,
- पितृसत्तात्मक सोच हावी हुनु,
- राजनीतिक हस्तक्षेप,
- कानुनी सल्लाहकारको अभाव,
- छलफलका लागि बोलाउँदा प्रतिवादी नआइदिने,
- पालिका बाहिरकालाई उपस्थित गराउन कठिनाई,
- स्थानीयमा न्याय पाइन्छ नै भन्ने विश्वासको कमी ।

घरेलु हिंसाका पीडितहरूले लिखित उजुरी दिएपछि मात्र प्रहरीले दर्ता किताबमा दर्ता गरी कारवाही अगाडि बढाउने प्रावधान छ । तसर्थ घरेलु हिंसाका घटनाबारे पत्रपत्रिका, रेडियो वा अन्य माध्यमबाट प्रहरीलाई सूचना प्राप्त भएपछि स्वःस्फूर्तरूपमा प्रहरीले घटनाबारे बुझ्ने र अग्रसक्रियता लिएर घटना दर्ता गर्ने, अभियोजन गर्ने र अनुसन्धान अगाडि बढाउने प्रावधान राख्नु आवश्यक छ ।

नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयको लैङ्गिक हिंसाको त्रि-वर्षीय तथ्य पत्र (आ.व. २०७४/०७५ देखि २०७६/०७७ सम्म) का अनुसार प्रहरीमा ३०,७८४ घरेलु हिंसाका घटना दर्ता भएका थिए । सोही तथ्य पत्र अनुसार नेपालमा सम्पूर्ण अपराधका घटनामध्ये ४०% हिंसा लैङ्गिक हिंसा अपराधका घटनाले ओगटेको थियो । त्यसैगरी कुल लैङ्गिक हिंसाको घटनाको ७७% घटना घरेलु हिंसाले ओगटेको पाइन्छ^{३५} । पीडितमध्ये सबै भन्दा धेरै (३८.४%) २६ देखि ३५ वर्ष समूहका थिए भने ७४% पीडितहरू साधारण लेखपढ गर्न सक्ने अवस्थामा हुनुले पनि शिक्षाको कमी घरेलु हिंसाको एक प्रमुख कारण भएको देखिन्छ । यसबाट नेपालमा घरेलु हिंसाको प्रवृत्ति कति डरलाग्दो छ र यसले अझै निरन्तरता पाइरहेको छ भन्ने पुष्टि हुन्छ ।

यस नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सर्वप्रथम घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को संशोधन हुन आवश्यक छ ।

कार्यस्थलमा यौनजन्य
दुर्व्यवहार गरेमा :

- ६ महिनासम्म कैद वा ५०
रुपियाँसम्म जरिवाना वा दुवै
सजाय

- पीडितलाई शारीरिक
मानसिक क्षति पुगेको भए
क्षतिपूर्ति र उजुरी गर्दा वा
उजुरीको प्रतिरक्षा गर्दा लागेको
रकम पीडकबाट भराइदिने ।

- उजुरी भने घटना भएको
९० दिनभित्र दिनपर्छ ।

३.३ कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

रोजगारी, शिक्षा र स्वास्थ्यको खोजीमा मानिस ग्रामीण क्षेत्रबाट शहरतिर बसाइँ सराइ गर्नु सामान्य प्रवृत्ति बनेको छ । नेपालमा पनि हालैका दशकमा द्रुत गतिमा बढिरहेको शिक्षाको विकास, शहरीकरण र बसाइँ सराइ प्रक्रियासँगै सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रका कामहरूमा महिलाको संलग्नता वृद्धि भएको छ । यसका साथै कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा र दुर्व्यवहारका

^{३५} प्रहरी प्रधान कार्यालय, काठमाडौँ, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, लैङ्गिक हिंसाको त्रि-वर्षीय तथ्यपत्र (आ.व. २०७४/०७५ देखि २०७६/०७७ सम्म)

घटना पनि वृद्धि भइरहेका छन् । आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक रूपमा शक्ति कमजोर हुँदा महिला नै कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसाको सिकार भइरहेका छन् ।

यस परिस्थितिलाई समाधान गर्न संविधान सभाले व्यवस्थापिका-संसद्को हैसियतमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८३ बमोजिम कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ पारित गरेको थियो । कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारका घटनाहरूको सुनुवाइको प्रक्रिया सम्बन्धित निकाय, संस्था वा फर्मभित्र सुरु हुने भएकाले अन्य हिंसाका घटना जस्तो बाहिर आउँदैनन् ।

आफ्नै सहकर्मीमाथि हुने हिंसा कुन उमेर, कुन शैक्षिक स्तर, कुन ठाउँ वा कुन पदका मान्छेले गर्छन् भन्ने कुनै निश्चित छैन । गएको माघ २५ गते मात्र अस्ट्रेलियाका प्रधानमन्त्री स्कट मोरिसनले संसद्मा भएका यौन शोषण, उत्पीडन, धम्की लगायतका घटनालाई लिएर माफी मागेका थिए । देशको संसद् भवनमा उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूबाट महिला कर्मचारीमाथि बलात्कार भएको आरोपको १ वर्षपछि स्कटले यसरी माफी मागेका थिए । विकसित र चेतनाको स्तर माथि रहेको ठानिएका देशका महिला, त्यसमाथि संसद् भवनमा त यस्तो हालत छ भने अन्यत्र कस्तो होला ? सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

नेपालकै कुरा गर्दा २०७७ फागुनमा मात्र नेपाली सेनाले जर्नेल पङ्कज कार्कीलाई जागिरबाट बर्खास्त गर्‍यो । उनीमाथि सेनामै कार्यरत महिलालाई यौन दुर्व्यवहार गरेको पुष्टि भएपछि यो कदम चालिएको सेनाले सार्वजनिक गरेको थियो ।

समस्या यस्तो पनि^{३६}

हामीकहाँ बर्सेनि १० देखि १५ वटा कार्यस्थलमा हुने यौन दुर्व्यवहारको उजुरी आउँछन् । तर उजुरीकर्तामा 'पीडित कर्मचारी', 'सबै कामदार' जस्ता शब्द लेखिएको हुन्छ भने पीडकमा 'आफू भन्दा माथिल्लो कर्मचारी', 'जिम्मेवार पदमा बसेको व्यक्ति', 'पुरुष कर्मचारी' आदि लेखिएको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा घटना छानबिन गर्न तथा टुङ्गोमा पुऱ्याएर कारबाही गराउन अफ्ठेरो पर्ने गरेको छ ।

- कमला पराजुली

अध्यक्ष, राष्ट्रिय महिला आयोग

कलकारखानामा यस्ता घटना धेरै हुने गर्छन् भने कार्यालयहरूमा पनि हुने गर्छन् । आफ्नै सहकर्मीमात्र नभई माथिल्लो पदका हाकिमहरूले समेत विभिन्न बहानामा यौन दुर्व्यवहार गर्छन् । तर जागिर वा काम गुम्ने डरले पीडितहरू यस्ता घटना बाहिर ल्याउन डराउँछन् । त्यसैगरी सार्वजनिक स्थलहरूमा पनि यस्ता घटना हुने गर्छन् । सेवाग्राहीसँग गरिने व्यवहारमा पनि यस्तो दुर्व्यवहार भल्किने गरेका छन् । तर कतिपयले यस्ता व्यवहारलाई दुर्व्यवहारका रूपमा नै लिँदैनन्

^{३६} २०७८ फागुन ६ गते गरिएको कुराकानीमा आधारित

भने कतिपय चाहिँ यस्तो घटनामा कारवाही हुन्छ भन्ने जानकारी अभावमा चूप लाग्छन् । अनि कतिपय चाहिँ डर/धम्की वा उल्टै आफ्नै बेइज्जत हुने डरले समेत केही बोल्दैनन् ।

त्यसैले कार्यस्थलमा हुने यौन दुर्व्यवहारको एकीन तथ्याङ्क पाउन मुस्किल छ । ओरेकद्वारा सार्वजनिक महिलामाथि हुने हिंसाको विश्लेषणात्मक अध्ययन सारांश प्रतिवेदन २०७८ अनुसार एक वर्षको बीचमा सङ्कलित महिला हिंसाका घटनामध्ये ४ प्रतिशत सेवा प्रदायक संस्थाका अधिकारीबाट सामाजिक हिंसा भोग्न बाध्य भएका थिए । त्यसैगरी ०.४ प्रतिशत शिक्षकबाट यस्तो हिंसा भोग्न बाध्य भएका थिए भने २० प्रतिशत महिला आत्मीय तथा नजिक ठानिएकाबाट र ५ प्रतिशत साथीबाटै सामाजिक हिंसामा परेका थिए । यसरी हेर्दा कार्यस्थल तथा आफन्त ठानिएकाहरूबाट पनि महिला असुरक्षित देखिन्छन् । तर विडम्बना भने सबै घटना बाहिर नआउनु नै हो । जसले यस्तो हिंसाका आकार थाहा पाउनै समस्या परेको छ ।

यौन दुर्व्यवहार हुने सबै सम्भावित क्षेत्रलाई यो कानुनले समेट्न सकेको छैन । जस्तो- मनोरञ्जन क्षेत्र । हुन त यो क्षेत्रमा धेरैले रोजगारी पाएका छन् र पनि यो क्षेत्रमा हुने यौन दुर्व्यवहार खुलेर आउन सकेको छैन जबकि सन् २०१० मै गरिएको एक अध्ययनले काठमाडौँका मनोरञ्जन उद्योगहरूमा मात्र करिब १० हजार महिला र बालबालिका संलग्न रहेका^{३७} देखाएको थियो ।

त्यसैगरी अवैधानिक भए पनि दिन/प्रतिदिन फस्टाइरहेको यौन पेसाकर्मको दुर्व्यवहार पनि ऐनले समेट्न सकेको छैन । पछिल्लो समय नेपालमा पनि वृद्धि हुँदै गएको लिभ इन टुगेदरभिन्न हुने दुर्व्यवहारलाई पनि ऐनले समेटेको छैन । त्यसैले पछिल्ला तर महत्वपूर्ण केही विषय नै समेट्न नसकेका कारण पनि यो ऐन प्रभावकारी हुन नसकेको देखिन्छ ।

३.४ बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

नेपालको विभिन्न भागमा खासगरी ग्रामीण क्षेत्रमा परम्परागत रुढिवादी सोचाइको निरन्तरता स्वरूप महिलालाई बोक्सीको आरोपमा सामाजिक बहिष्कार गर्ने, कुटपिट गर्ने, तातो पन्थुले शरीर डाम्ने, गाउँ निकाला गर्ने, मानसिक

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन (आइएलओ) का अनुसार नेपालमा औपचारिक क्षेत्रमा ९०.७ प्रतिशत श्रमिक छन् भने अनौपचारिक क्षेत्रमा ३.४ प्रतिशत छ । कार्यस्थलमा हुने दुर्व्यवहारलाई दण्डनीय बनाउन कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (नियन्त्रण) ऐन २०७१ पनि बनाइएको छ । तर यो ऐनले अनौपचारिक क्षेत्रका श्रमिकमाथि हुने यौन दुर्व्यवहारलाई भने समेटेन । त्यसैले अनौपचारिक क्षेत्रका कामदारमाथि कार्यस्थलमा हुने यौन दुर्व्यवहारको आकार ठूलो भए पनि न सङ्ख्या एकिन हुन सकेको छ न त कारवाहीकै दायरामा आउने अवस्था छ ।

^{३७} Terres Des Homes Foundation

यातना दिने, मानव मलमूत्र खुवाउने, कपाल मुण्डन गर्ने, नाङ्गै बनाएर गाउँ घुमाउने, बासस्थानबाट परिवारलाई नै विस्थापित गर्ने, यातना दिने र कतिपय घटनामा हत्यासमेत गर्ने जस्ता अमानवीय र क्रूर व्यवहार हुँदै आएका छन्। प्रायःजसो समुदायका गरिब, अशिक्षित, दलित, विपन्न, एकल तथा वृद्ध महिला बोक्सीको आरोपको सिकार हुने गरेका छन्। बोक्सा-बोक्सीको आरोप महिला तथा पुरुष दुवैलाई लाग्ने गरे तापनि अधिकांश घटनामा महिला नै यसबाट पीडित भएका पाइन्छ।

पछिल्लो ६ वर्षमा मधेस प्रदेशमा भएका बोक्सीका घटना

वर्ष (सन्)	पीडित सङ्ख्या
२०१५	११
२०१६	१४
२०१७	९
२०१८	२०
२०१९	१४
२०२०	२४
जम्मा पीडित सङ्ख्या	९२

स्रोत : मानव अधिकार वर्ष पुस्तक, २०२१ (इन्सेक)

बोक्सी आरोपसम्बन्धी घटना (आव २०७७/०७८ को साउनदेखि असारसम्म)

मुद्दा दर्ता तथा उजुरी	प्रदेश	मधेस प्रदेश	वाग्मती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश	उपत्यका प्रदेश
६१	४	२५	१३	२	९	४	४	०

स्रोत : महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, नेपाल प्रहरी

धामी भाँक्रीले परम्परागत उपचार विधि तथा भारफुक गर्ने क्रममा महिलालाई बोक्सीको आरोपमा शारीरिक र मानसिक यातना दिने क्रम रोकिएको छैन। यसबाहेक आफ्नै गाउँले, छरछिमेक, आफन्तजन र परिवारकै सदस्यसमेत यस्तो कुकर्ममा संलग्न हुने गरेका पाइन्छ। वि.सं. २०६१ साल साउन २६ गते लयर्स संस्थाको पक्षमा अधिवक्ता रेश्मा थापा वि. नेपाल सरकार, प्रधान मन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको थियो। उक्त आदेशमा आवश्यक कानून तर्जुमा गरी

बोक्सीको आरोपमा महिलामाथि हुँदै आएका हिंसात्मक र अन्यायपूर्ण लगायतका कार्यहरू रोक्नु^{३८} भन्ने जस्तो महत्वपूर्ण निर्देशन रहेको थियो ।

उक्त निर्देशनात्मक आदेशमा सर्वोच्च अदालतले नेपालले मानव अधिकारका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि/सम्झौता अनुमोदन गरेकाले सबै महिलाले सम्मानजनक जीवन बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्नसमेत भनेको थियो । नेपालको व्यवस्थापिका-संसदले बोक्सीको आरोप र महिलामाथि हुने अन्याय तथा यातनाहरूलाई सम्बोधन गर्न पहिलोपटक 'बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२' पारित गरी कस्ता कार्यलाई बोक्सीको आरोप मानिन्छ, भनी परिभाषितसमेत गरेको छ । सोहीअनुसारका कार्यलाई दण्ड/सजायको व्यवस्था समेत गरेको छ ।

समाजमा व्याप्त बोक्सीको आरोपलगायतका अवैज्ञानिक र अन्धविश्वासका कारण खासगरी विपन्न र सीमान्तकृत समुदायका महिला क्रूर र अमानवीय पीडा भोग्न बाध्य हुँदै आएका थिए । यो ऐन पारित भएपछि पनि त्यस प्रकारका घटनाले निरन्तरता पाइरहेका छन् । नेपाल प्रहरीको अभिलेखअनुसार आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा नेपालभरका जिल्ला अदालतमा ४६ वटा र आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा ३४ वटा बोक्सीको आरोप र त्यससँग सम्बन्धित हिंसा र यातनाका घटना दर्ता भएका थिए । ती घटनामा क्रमशः ५१ जना र ३२ जना पीडित भएका थिए^{३९} ।

यसैगरी अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) द्वारा २०७८ फागुन ७ गते सार्वजनिक मानव अधिकार वर्ष पुस्तकले जनाएअनुसार सन् २०२१ मा बोक्सीको आरोपबाट ३१ जना महिला पीडित भए । ७ जनालाई मोसो दलेर दुर्व्यवहार गरिएको थियो ।

बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ मा कुनै व्यक्तिलाई कुटपिट गर्ने, खोप्ने, डाम्ने, पोल्ने, रासायनिक, विषालु, जैविक पदार्थ प्रयोग गरी वा अन्य किसिमले यातना दिने, मलमूत्र खुवाउने, चारपाटा मुड्ने, नग्न पारी/नपारी कुनै ठाउँमा घुमाउने वा कुनै किसिमले क्रूर अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गर्नेलाई ५ देखि ८ वर्षसम्म कैद सजाय र ५० हजारदेखि १ लाख रुपियाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था गरिएको छ । एकातिर कानूनले बोक्सीको आरोप लगाउनुलाई नै अपराध मानेर सजाय हुन सक्ने बाटो खुला गरेको छ । अर्कोतर्फ आरोप लगाएर कुटपिटसमेत गरेमा थप सजायको व्यवस्था पनि छ । जस्तो- कुटपिटबाट अङ्गभङ्ग नै भएको छ भने मुलुकी अपराध संहिता पनि आकर्षित हुन्छ, जसअनुसार थप १० वर्ष कैद सजाय हुन सक्ने व्यवस्था पनि छ ।

तर पनि बोक्सी हुन्छ भन्ने कुरामा अभै विश्वास राख्नेहरू प्रशस्तै छन् । विडम्बनाको कुरा त यो छ कि निरक्षर बढी भएका वा गरिबी र अभावले सताइरहेकै ठाउँमा यस्ता घटना बढोत्तरी भएका देखिन्छ । अभि त्यसमा पनि महिला र महिलामा पनि एकल, वृद्ध, अशक्त आदिलाई यस्तो आरोप लगाएर दुःख दिने गरिन्छ । माथि उल्लिखित मधेस प्रदेशको तथ्याङ्क यो अवस्था बुझ्नका लागि काफी छ । जहाँ शैक्षिक तथा कानुनी चेतनाको स्तर कम छ र त्यसका साथै अन्धविश्वासप्रति

^{३८} नेपाल सरकार, प्रधान मन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयले सिड समितिमा वि.सं. २०६७ कात्तिक २३ गते पेश गरेको नेपालको पाँचौँ र छैटौँ संयुक्त आवधिक प्रतिवेदन

^{३९} <https://thehimalayantimes.com/nepal/witchcraft-violence-continues-unabated-across-nepal>

आस्था राख्ने समुदाय बोक्सी हुन्छ, भन्नेमा विश्वस्त छ। यसैका कारण बोक्सीलाई दण्डित गर्नुपर्ने बुझाइ छ तर यसरी दण्डित गर्दा आफूहरू नै दण्डित भइन्छ, भन्ने चेतनाचाहिँ फिटिक्कै छैन। अन्य प्रदेशमा पनि यस्ता घटना निकै हुने गरेका छन्, मात्र सङ्ख्या घट-बढको कुरा हो।

प्रायःजसो पीडित ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने हुनु, आर्थिकरूपमा विपन्न, सामाजिकरूपमा सीमान्तकृत, अशिक्षित, एकल र असहाय वृद्ध महिला हुने भएकाले कानुनी उपचार खोज्न अक्षम हुन्छन्। यसका अलावा कानुनी ज्ञानको अभाव, खर्चिलो र लामो कानुनी प्रक्रियाका कारण पीडितहरू कानुनी उपचार खोज्न उत्साहित हुँदैनन्। अधिकांश घटना स्थानीयस्तरमै मेलमिलापका माध्यमबाट मिलाइने प्रवृत्तिले पनि कानुन कार्यान्वयन सधैं कमजोर देखिँदै आएको छ।

अन्तरिम संविधान प्रतिस्थापन गरी नेपालको संविधान जारी भई त्यसैका आधारमा अन्य कानुनसमेत निर्माण भएको छ। यो नयाँ परिप्रेक्ष्यमा नेपालले महिला अधिकारलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने प्रतिबद्धता विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र र मञ्चहरूमा व्यक्त गरेको छ। त्यसैले यस्ता प्रतिबद्धतासमेत समेट्ने गरी यस ऐनलाई संशोधन गरिनु आवश्यक छ।

३.५ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली २०६७ को कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

प्रशासकीय कार्यविधि (नियमित गर्ने) ऐन, २०१३ को दफा २ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बनाइएको लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७ मा पहिलो संशोधन २०६९ मा र दोस्रो संशोधन २०७६ मा भएको थियो। नियमावलीले सङ्घमा (क) नेपाल सरकारबाट (ख) विदेशी व्यक्ति, अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ/संस्था वा सरकारबाट (ग) स्वदेशी व्यक्ति वा सङ्घ वा संस्थाबाट (घ) अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त रकम रहने गरी कोष स्थापना गरेको छ, भने प्रदेश र स्थानीय तहले आआफ्ना कानुनबमोजिम लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष स्थापना गरी यसको उपयोग, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। नियमावलीले नेपालभित्र महिला हकहितका क्षेत्रमा कार्यरत अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाले वार्षिकरूपमा गर्ने खर्चको मन्त्रालयले तोके बमोजिमको प्रतिशत बराबरको रकममा नघटाइ कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि गरेको छ।

कोषको उपयोग सन्दर्भमा पीडितको तत्काल उद्धार गर्न, औषधि उपचार गर्न, राहत प्रदान गर्न तथा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने, कानुनी सहायता, मनोवैज्ञानिक उपचार तथा मनोविमर्श प्रदान गर्न, कुनै व्यवसाय गर्नका लागि बिउ पुँजी (सिड मनी) का रूपमा प्रदान गर्न, पुनर्स्थापना गराउन र पीडितका लागि सञ्चालक समितिले तोकेबमोजिम काममा बाहेक अरु कार्यमा कोषको उपयोग गर्न नसकिने व्यवस्था गरेको छ। सञ्चालक समितिको सचिवालय महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयमा रहने गरी मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा ७ सदस्यीय कोष सञ्चालक समिति बनाउने व्यवस्था छ। यस्तो समितिको काम, कर्तव्य र अधिकारमा लैङ्गिक हिंसा निवारण सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नीति, योजना तथा कार्यक्रमका लागि कोषको

रकम प्रयोग गर्ने, पीडितलाई राहत तथा आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउन कार्यालयको नाममा रकम निकासी गर्ने तोकिएको छ ।

धादिङको ज्वालामुखी गाउँपालिकामा लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष नै छैन । त्यही कारण अघिल्लो वर्ष यही कोषका लागि आएको १ लाख रुपियाँ खर्च नै भएन । हिंसा प्रभावित कोष भने छ । यो कोषमा अघिल्लो वर्ष ५ लाख रुपियाँ छुट्याइएको थियो । तर यस्तो रकम हिंसापीडित महिला कसैले पनि माग गरेनन् । कोभिड-१९ बारे अभिमुखीकरण कार्यक्रम गरेर सकाइयो । यो वर्ष भने यही कोषमा पनि बजेट छुट्याइएको छैन । अहिलेसम्म गाउँपालिकामा हिंसापीडित भनेर सहयोग माग गर्न कोही आएको छैनन् । यसबारे तल्लो तहसम्म जानकारी नै पुगेको छैन ।

- कमला चैसिर, लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति

ज्वालामुखी गाउँपालिका, धादिङ^{४०}

यसबाहेक राहत समितिको काम कारवाहीको अनुगमन गर्ने वा गराउने, मुलुकभित्र भएका लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी घटनाको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने, सिपमूलक तालिम प्राप्त पीडितलाई बिउ पुँजी (सिड मनी) प्रदान गर्ने सम्बन्धमा मापदण्ड बनाइ लागु गर्ने अधिकार पनि समितिको छ । त्यसैगरी लैङ्गिक हिंसा निवारणको क्षेत्रमा काम गर्ने निकाय तथा संस्थासँग समन्वय गर्ने, कोष वृद्धिका लागि स्रोत खोजी गर्ने र लैङ्गिक हिंसा निवारणसम्बन्धी अन्य काम गर्ने वा गराउने समितिको थप कर्तव्य र अधिकार हुन् । ।

आ.व. २०७७/०७८ मा कोषमा ६,८४,०८०५१।- (अक्षरेपि छ करोड चौरासी लाख आठ हजार एकाउन्न रुपियाँ) जम्मा भएकामा ३४,४६,५००।- (अक्षरेपि चौतीस लाख छयालीस हजार पाँच सय रुपियाँ) खर्च भएको छ । त्यसैगरी आ.व. २०७८/०७९ मा यो प्रतिवेदन तयार पार्दासम्म रु. ७०,०००।- (अक्षरेपि सत्तरी हजार रुपियाँ) खर्च भएको छ । कोषले २०७५/०७६ देखि २०७८/७/१० सम्म तत्काल उद्धार तथा राहत (औषधि उपचार, कानुनी सहायता, मनोपरामर्श खर्च) ७ जना र अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम क्षतिपूर्ति ५६ जना गरी ६३ जना पीडितलाई सहयोग गरेको छ । त्यस्तै आ. व. २०७७/०७८ मा ७५३ वटा स्थानीय तहमा स्थानीय लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष र तत्काल उद्धार तथा राहत समिति स्थापना र सञ्चालन कार्यका लागि प्रत्येक स्थानीय तहलाई रु. १ लाखको दरले अनुदान दिइएको छ ।

महिला मन्त्रालयको परिपत्र अनुसार अधिकांश स्थानीय तहमा कोष स्थापना भए तापनि कोषमा रकम जम्मा गरी पीडितलाई सहयोग गर्ने कामको थालनी हुन भने सकेको पाइँदैन । महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव तथा हिंसा जस्ता जघन्य अपराधलाई दण्डनीय बनाइ पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउने र शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसरहरूद्वारा

^{४०} २०७८ फागुन ३ गते फोनमा गरिएको कुराकानीमा आधारित

लैङ्गिक समानता कायम गर्ने व्यवस्थाका लागि यो कोष गठन गरिएको हो । तर कोषहरूको उपयोग भने उद्देश्यअनुरूप खासै प्रभावकारी देखिएको छैन ।

पहिलो कुरा त यस्तो कोष 'स्थापना गर्न सक्ने' व्यवस्था र यति समयभित्र गरिसक्नुपर्ने भनेर अनिवार्य नगरिएकाले सबै स्थानीय तहले स्थापना गरेका छैनन् । अर्कोतर्फ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावलीले कोष प्रदेश तथा स्थानीय कानूनबमोजिम सञ्चालन हुने भनेको छ । तर सङ्घीय सरकारले विक्रम संवत् २०७६ मा जारी गरेको ३ वटै तहमा कोष स्थापना तथा विस्तार गर्न सशर्त अनुदान रकम खर्चसम्बन्धी मापदण्डले भने कोष स्थापना गर्न सङ्घबाट आर्थिक सहयोग उपलब्ध हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैले यही व्यवस्था एक आपसमा बाँकिने खालको छ ।

जसले स्थानीय तहको लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष स्थापना गरेका छन्, उनीहरूले यसलाई छुट्याएको रकम हेर्दा प्राथमिकतामा परेको देखिन्छ । जस्तो- पाल्पाको रिब्दीकोट गाउँपालिकाले आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ का लागि स्थानीय तहको लैङ्गिक हिंसा निवारण कोषका लागि १ लाख रुपियाँ विनियोजन गरेको थियो, त्यो पनि सङ्घीय सरकारको अनुदानको रूपमा । उसले आफ्नैतर्फबाट १ रुपियाँ पनि विनियोजन गरेन । त्यो पनि उसका १२२ वटा कार्यक्रममध्ये ८८ औं नम्बरमा रहेको छ ।

एकातिर यस्तो कोषबारे पीडित पक्षलाई जानकारी दिने संयन्त्र निर्माण भएको छैन भने अर्कोतर्फ धेरै ठाउँमा यसरी विनियोजित थोरै रकम पनि प्रयोगमा आएको छैन । सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले २०७६ माघ ९ गते सबै स्थानीय तहलाई 'स्थानीय स्तरमा लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष स्थापना गर्ने सम्बन्धमा' परिपत्र गरेछ, नत्र हाल गठन गरेका 'केही' ले पनि यसप्रति रुचि देखाउने थिए या थिएनन्, यसै भन्न सकिन्छ । त्यसैले यही अवस्थामा कोषको प्रभावकारिता पुनर्विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.६ सरोकारवालाबाट प्राप्त कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण

- प्रदेश नं. १ : यी सबै ऐन बनेका छन् र केही हदसम्म नेपाल सरकार, सङ्घीय सरकार र स्थानीय तहहरूको पहलमा समुदायमाभक्त पैरवी पनि पुगेको छ । यसमा सरकारसँग सहकार्य गर्ने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सस्था र नागरिक समाजको मुख्य भूमिका छ । कार्यान्वयन अवस्थाको लेखाजोखा गर्ने हो भने स्थानीय तहले खास चासो लिएको देखिन्छ । खास गरेर घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐनको पैरवी बढी भएको देखिन्छ ।
- कर्णाली प्रदेश : कार्यान्वयनकै अवस्था केलाउने हो भने सरकार र दातृ निकायका साथै सम्बन्धित सङ्घ/संस्थासँगबीच अत्यन्तै राम्रो सहकार्य भएको छ । तर पनि समुदायमा यसको पैरवी प्रभावकारी रूपमा पुग्न जरुरी देखिन्छ ।
- ओरेक : घरेलु हिंसाबाट बढी मात्रामा जोखिममा हुने भनेका घरभित्र रहने महिला र बालबालिका हुन् । त्यसैले यसको कार्यान्वयनमा विद्यालयले ठूलो भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ ।

- घरेलु हिंसाविरुद्ध कसुर र सजायका लागि ऐन र नियमावली दुवैको कार्यान्वयनमा एकरूपता भएको देखिन्छ । खास गरेर बढी मात्रामा हिंसा हुने ३ प्रदेश (मधेश प्रदेश, प्रदेश नं. १ र कर्णाली प्रदेश) का सरोकारवालाको भनाइअनुसार सामाजिक विकास मन्त्रालयले आफ्नो रणनीति र कार्ययोजनामै यसको कार्यान्वयनका लागि र पैरवी गर्न योजना र कार्यक्रम बनाएका छन् । जसले समुदायमा यस्ता प्रकारका कानुनी व्यवस्था रहेछन् भन्ने जानकारी पुगेको छ ।
- दाङसिरिङ गाउँपालिका (मकवानपुर) : स्थानीय तहका निर्वाचित प्रतिनिधिहरू, मुख्य गरेर उपमेयर र उपाध्यक्ष तथा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिलाई यी ऐन र नियमावलीअनुसार गर्नुपर्ने कार्यबारे जानकारी छ ।
- अर्कोतर्फ यी ऐन र नियमावली कार्यान्वयनमा गैरसरकारी सस्थाहरूले बनाएका सञ्जालले गरेका पैरवी पनि प्रभावकारी देखिएको छ ।
- मधेश प्रदेश : खास गरेर सामाजिक विकास मन्त्रालय र स्थानीय तहहरूले कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन २०७१ कार्यान्वयनमा ठूलो उपलब्धि हासिल गरेका छन् । खास गरेर यस ऐन र नियमावलीले उल्लेख गरेको निर्दिष्ट सिद्धान्त पालना गरी हरेक सङ्घ/संस्थाले कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसाको नीति बनाउनुपर्ने निर्देशन जारी गरेका छन् ।
- खास गरेर बोक्सीको आरोपसम्बन्धी ऐन कार्यान्वयनमा मधेश प्रदेशले बढी तदारुकतासाथ जोड दिएको पाइन्छ । प्रदेशले निर्देशन गरेका सबै योजना र कार्यक्रममा यसका लागि पैरवी गरिनुपर्ने भनिएको छ । साथै स्थानीयस्तरमा पनि पीडितलाई राहत तथा कानुनी उपचारमा सहयोग गर्नुपर्ने भन्ने जानकारी रहेको पाइन्छ । सुर्खेत मोडेल कजेज : लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष राष्ट्रिय स्तरमा रहेको तर यसको काम, कर्तव्य र अधिकारबारे तल्लो तहसम्म जानकारी छैन ।

अतः लैङ्गिक समानताका क्षेत्रमा हालसम्म प्राप्त उपलब्धिहरू संस्थागत गर्दै दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्तिका साथै प्रभावकारी लैङ्गिक समानता स्थापनाका लागि ३ तहका सरकार बीच समन्वय र सहकार्य आवश्यक छ । यसलाई थप सुदृढ बनाउन र ३ वटै तहमा लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धति संस्थागत गर्न योजना, नीति तथा कार्यक्रम, वार्षिक बजेट तथा सेवा प्रवाहलाई लैङ्गिकमैत्री बनाउनु उत्तिकै जरुरी छ । किनकि समृद्ध र न्यायपूर्ण समाज स्थापनाका लागि समग्र राष्ट्रिय नीति आवश्यक पर्छ ।

संविधानले व्यवस्था गरेका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति र राज्यशक्ति बाँडफाँटको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नमात्र हैन, चालु पन्ध्रौँ आवधिक योजनाले लिएका लक्ष्य साथै दिगो विकासका लक्ष्यहरूसमेत हाँसिल गर्नु छ । त्यसका लागि विगतदेखि प्रचलनमा रहेका महिला, बालबालिका लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसङ्ख्यकमाथिका हिंसा, विभेद, असमानता र अन्य कुरीति उन्मूलन गरी समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समतामूलक समाज निर्माण गर्नु आवश्यक छ । नेपाल पक्ष भएर हालसम्म गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरूको

प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी लैङ्गिक समतामूलक समाज निर्माण गर्न राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीतिको आवश्यकता छ । लैङ्गिक समतामूलक समाज निर्माणका लागि हालका दिनसम्म हासिल उपलब्धिलाई कायम राख्दै लैङ्गिक उत्तरदायी शासन पद्धतिलाई तीनै तह (सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह) मा संस्थागत गर्न यस नीतिले मार्गनिर्देश गर्नेछ । राज्यका सरकारी, सार्वजनिक, निजी, सहकारी, गैरसरकारी साथै सामुदायिक क्षेत्रहरूमा लैङ्गिक संवेदनशील व्यवहार स्थापित गरी लैङ्गिकमैत्री नीति, योजना र कार्यक्रममा एकरूपता ल्याउन यस नीतिले समन्वयकारी भूमिका खेल्नेछ ।

परिच्छेद- चार निष्कर्ष तथा सुभावहरु

४.१ निष्कर्ष

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय कानूनहरू र नेपाल पक्ष राष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनहरूले महिला तथा बालिकाविरुद्धका सबै हिंसालाई मानव अधिकारको चरम उल्लङ्घनका रूपमा स्वीकार गरेका छन् । राज्यले अङ्गीकार गरेका कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अभ्यासले प्रत्याभूत गरेका अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण र परिपालना गर्नु राज्यको दायित्वभित्र पर्छ । तसर्थ सबै नागरिकले विनाभेदभाव कानूनप्रदत्त संरक्षण प्राप्त हुने अपेक्षा राख्नु स्वाभाविकै हो । यही तथ्यलाई मध्यनजर गरेर नेपालले नयाँ संविधान जारी भएपछि क्रमशः मौजुदा कानूनहरूलाई संविधानसम्मत तुल्याउन आवश्यक संशोधन, परिमार्जन वा नयाँ कानून निर्माण गरिरहेको छ ।

यसै क्रममा मुलुकी अपराध संहिता २०७४ अन्तर्गत महिनावारी वा सुत्केरी अवस्थामा हुने भेदभाव वा अमानवीय व्यवहारलाई कसुर कायम गरिएको छ । त्यसैगरी बाल विवाह, अनिच्छित विवाहलाई मान्यता नदिने र दाइजोलाई गैरकानुनी मान्ने व्यवस्था पनि भएको छ । हानिकारक अभ्यास र यससम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाबारे चेतना वृद्धि गर्ने कार्य पनि जारी छन् ।

आवश्यक कानून निर्माण गर्नु पहिलो आवश्यकता हो भने भइरहेका कानूनको अनभिज्ञताले न्यायबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्थाको अन्त्य पनि उत्तिकै जरुरी छ । लैङ्गिक समानताका लागि विगतमा भएका विभिन्न प्रयासका कारण महिलाको शिक्षा, स्वास्थ्य, सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व तथा श्रम सहभागितामा सकारात्मक परिवर्तन हुँदै आएको छ । पछिल्लो समयमा महिलाको आर्थिक भूमिका प्रभावकारी हुँदै गएको छ । यद्यपि महिला, बालबालिका तथा लैङ्गिक र यौनिक अल्पसङ्ख्यकमाथि हिंसा, विभेद, असमानता, कुरीति तथा सामाजिक हानिकारक अभ्यासहरू भने निर्मूलन हुन सकेको छैन ।

महिलाहरू महिला भएकै कारण परिवारकै सदस्य, आफन्तजनलगायत समाजका सदस्यहरूबाट वर्षौंदेखि विभिन्नखाले हिंसा बेहोर्न बाध्य छन् । सबै महिलाले सम्पूर्ण मानव अधिकार उपभोग गर्दै कुनै हिंसा र भेदभावविना आत्मसम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न कानूनले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्छ । तसर्थ माथिका महिला हिंसासँग सम्बन्धित कानूनहरूमा आवश्यक संशोधन, परिमार्जन वा नयाँ निर्माण गर्नु अत्यावश्यक छ । त्यसपछि यिनलाई कानुनी साक्षरताका लागि अभियानकै रूपमा सर्वत्र लैजानु जरुरी छ ।

साथै हिंसापीडित महिला, बालिका तथा किशोरीहरू र प्रभावितहरूको तत्काल उद्धार, राहत तथा पुनर्स्थापना गरी न्याय खोज्न सहयोग गर्ने मर्मसहितको संविधान जारी भएपछि नेपालले यससम्बन्धी विभिन्न कानून पारित गरेको छ । अन्तरिम संविधानको अवधिमा वा सो भन्दा अघि बनाइएका कानूनहरूको समयमा आवश्यक संशोधन, परिमार्जन वा खारेजी नहुँदा कतिपय बुँदामा

द्विविधा वा संविधानसँग बाझिने स्थिति छ । जसले गर्दा एकातिर पीडकको मनोबल बढ्ने र अर्कोतर्फ पीडितमाथि भन् पीडा थपिने स्थितिसमेत देखिदै आएको छ ।

यस्तो अवस्थामा महिला हिंसासँग सम्बन्धित घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६; घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७; कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१; बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ र लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७ लाई प्राथमिकताका साथ संशोधन वा परिमार्जन गर्न आवश्यक छ ।

४.२ सरोकारवालाहरुबाट प्राप्त सुझावहरू

अल्पकालीन

- एटविन : कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन कार्यान्वयनको लेखाजोखा गर्दा यसको कार्यान्वयन विकासका साभेदार संस्था गैरसरकारी क्षेत्र र संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय संस्थाहरुबाट राम्रो भएतापनि स्थानीय सञ्जाल, आमा समूह, स्थानीय निर्वाचित प्रतिनिधिहरुमा अझ बढी जानकारी हुनु जरुरी देखिन्छ । हालका दिनमा बढी मात्रामा युवा/युवतीहरु ग्रामीण भेगबाट शहरी क्षेत्रमा आइरहेका र कामका लागि विदेश जाने गरेका छन् । उनीहरुलाई आफू काम गर्न के/कस्तो ठाउँमा जाँदैछु भन्ने थाहा नहुन सक्छ । त्यसैले प्रशिक्षण गर्दा र काममा गएपछि हिंसामा परेमा कुन नियम वा कानुनले आफूलाई न्याय दिलाउन सक्छ भन्ने जानकारी दिलाउनु जरुरी छ ।
- नागरिक समाजका सङ्घ/सङ्गठन (सातै प्रदेश) : हिंसाको जोखिममा रहेकामध्ये धेरैलाई ऐन र नियमावलीको विषयमा जानकारी छैन । त्यसैले यसबारे जानकारी दिने कामलाई अभियानात्मकरूपमा स्थानीय सरकारको सहयोगमा अधि बढाउनुपर्छ ।
- लैङ्गिक हिंसा निवारणसम्बन्धी समितिमा कर्मचारीमात्र वसेर पुग्दैन, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरु पनि समेटिनुपर्छ ।
- लैङ्गिक हिंसा निवारणका संरचना सबै वडा तहसम्म विस्तार गर्नुपर्छ ।
- लैङ्गिक हिंसा निवारणका लागि जिल्लाभर त्रैमासिक अनुगमनको व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- सङ्घीय संरचनाअनुसारका संयन्त्र अभाव छ, यसलाई मिलान गर्नुपर्छ ।

दीर्घकालीन

- एटविन : घरेलु हिंसाका घटनाको आँकडाले घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन र नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखाएको छ । यसका लागि यस क्षेत्रमा काम गर्ने सबै सङ्घ/संस्था, सञ्जाल, महिला प्रहरी सेल, समुदाय-प्रहरी साभेदारी कार्यक्रम र सरकारी निकाय तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाबीच प्रभावकारी सहकार्य भने भएको देखिँदैन । अर्कोतर्फ घरेलु हिंसा निवारणमा विद्यालयले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह

गर्न सकने भएकाले घरेलु हिंसासम्बन्धी ऐन र नियमावलीका प्रावधानहरू विद्यालयको पाठ्यक्रममै राख्न जरुरी देखिन्छ ।

- फाल्गुनन्द गाउँपालिका (पाँचथर) : लैङ्गिक हिंसा निवारण कोषको काम, कर्तव्य र अधिकारबारे स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि नै जानकार छैनन् । त्यसैले यस्तो कोष स्थानीय तह मातहत स्थानीय तहमै हुनुपर्छ । ताकि पीडितले समयमै उपचार र राहत सजिलै पाउन सकून् । त्यसैगरी यो कोषलाई प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित पक्षबीच सहकार्य हुनु उत्तिकै जरुरी छ ।
- नागरिक समाजका सङ्घ/सङ्गठन (सातै प्रदेश) : लैङ्गिक हिंसा निवारणमा उदासीन देखिने सुरक्षाकर्मी र सरकारी कर्मचारीलाई कडा कारवाहीको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- लैङ्गिक हिंसा निवारणका लागि सबै स्थानीय सरकारको संस्थागत लगानी बढा तहसम्म सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- प्रत्येक स्थानीय तहले लैङ्गिक हिंसाको अवस्थाबारे वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने र निवारणका लागि निश्चित लगानी गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- मन्त्रालयभित्रै तथा र अन्तर मन्त्रालयबीच पनि समन्वय अभाव छ । यसलाई समाधान गर्नुपर्छ ।
- महिला तथा बालबालिकासँग सम्बन्धित समस्या समाधान गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह स्तरको संयन्त्र निर्माण गरी त्यसको प्रभावकारी परिचालन गर्नु आवश्यक छ । साथै यस्ता सरचनाको भूमिका स्पष्ट तोकिनुपर्छ ।

४.३ अनुसन्धानकर्ताको सुभाव

अल्पकालीन

- कतिपय ऐन/नियमावली नेपालको संविधान २०७२ लागु हुनुभन्दा पहिलेका कार्यान्वयनमा छन् । यही कारण ती ऐन/नियमावलीका प्रावधान मौजूदा संविधानसँग मेल खाँदैनन् । त्यसैले सर्वप्रथम यस्ता ऐन/नियमावलीलाई संविधानसँग मेल खानेगरी संशोधन गरिनुपर्छ ।
- कानून, सहायता, राहत, आश्रय जस्ता महिलासँग सम्बन्धित विषयको जानकारी भुईँ तहसम्म पुगेकै छैन । यस्तो जानकारी समुदाय, टोल, बस्तीसम्म पुऱ्याउने काम अभियानकै रूपमा गर्नुपर्छ । र, यसको नेतृत्व महिला मन्त्रालयले लिएर स्थानीय तहका महिला विकास शाखासँग समन्वय गर्नुपर्छ ।
- लैङ्गिक हिंसा जस्तो संवेदनशील विषयलाई प्रायः स्थानीय तहले महिला अधिकार तथा महिला सशक्तीकरणका कार्यक्रमभित्रै समेटेका छन् । त्यसैले लैङ्गिक हिंसा छायामा परेको छ । सीप सिकाइ, गोष्ठी जस्ता महिला लक्षित कार्यक्रममै यस्ता विषय पनि जोडिएकाले पीडितले सहयोग पाउने अवस्था न्यून भएको छ । त्यसैले लैङ्गिक हिंसाका लागि छुट्टै

कार्यक्रम र बजेट राख्न स्थानीय तहहरूलाई बाध्य पारिनुपर्छ । र, यस्तो रकम कुनै हालतमा अरू शीर्षकमा खर्च गर्न नपाइने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।

- यतिखेर स्थानीय तहहरूले स्थानीय पाठ्यपुस्तक तयार पार्ने काम भइरहेको छ । यही बेलामा त्यस्ता पाठ्यपुस्तकमा लैङ्गिक हिंसाबारे शिक्षामूलक जानकारीहरू राख्न प्रत्येक स्थानीय तहलाई अनुरोध गर्ने ।

दीर्घकालीन

- कानूनमा भएका व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या छ । जस्तो- लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष बनाइएको छ । त्यसलाई सबै स्थानीय तहमा कार्यान्वयन गर्न परिपत्र पनि भएको छ तर सबै ठाउँमा गठनसमेत भएको छैन । पठाइएको अनुदानसमेत खर्च भएको छैन । त्यसैले कानुनी व्यवस्थाअनुसार भए/नभएको अनुगमन गरी यस्ता व्यवस्थालाई प्रभावकारी तुल्याइनुपर्छ ।
- मुलुक नयाँ संरचना (सङ्घीय) मा गएकाले कतिपय काम कुन निकायले गर्ने भन्ने अन्योल छ । यसका लागि महिला मन्त्रालयले लैङ्गिक हिंसा तथा महिला अधिकारबारे सबै विषय किटान गरी स्पष्ट हुनेगरी परिपत्र गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
- महिला अधिकार तथा लैङ्गिक हिंसासँग सम्बन्धित कानुनी व्यवस्था, परिपत्र, निर्देशन पालना नगर्ने कर्मचारीलाई दण्ड/सजायको व्यवस्था गर्नुपर्छ । यसलाई उसको कार्यसम्पादनका लागि गरिने मूल्याङ्कनसँग जोडिनुपर्छ । त्यसो भएमात्र यो उसको प्राथमिकतामा पर्छ ।
- दिशामुक्त पालिका, छुवाछूतमुक्त क्षेत्र भनेजस्तै लैङ्गिक हिंसामुक्त पालिका घोषणाका लागि पूर्वाधारहरू तयार पार्ने, यसलाई व्यवहारमा उतार्ने र नमुनाका रूपमा लैङ्गिक हिंसामुक्त पालिका घोषणा गर्ने अभियान सञ्चालन गर्ने । यस्तो क्षेत्रमा लैङ्गिक हिंसा गर्नेलाई अनिवार्यरूपमा सजायको भागिदार बनाउने । यसका लागि जनप्रतिनिधिहरूलाई अभिमुखीकरण गर्ने ।

४.४ मौजुदा कानूनहरूमा आवश्यक संशोधनका लागि ३ महले सिफारिस

४.४.१ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६

क्र.सं.	वर्तमान प्रावधान	कानुनी	संशोधन (थपघट/परिमार्जन) का लागि सुझाव	संशोधन गर्नुपर्ने कारण वा औचित्य
१	<u>प्रस्तावना:</u>	नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८३ बमोजिम व्यवस्थापिका	नेपालको संविधानको धारा ३८ (३) लाई कार्यान्वयन गर्न संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।	संविधान बमोजिम संशोधन गर्न आवश्यक भएकोले

	संसदको हैसियतमा संविधान सभाले यो ऐन बनाएको छ ।		
२	दफा १: सडिक्खप्त नाम र प्रारम्भ (१) यस ऐनको नाम 'घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६' रहेको छ ।	दफा १: सडिक्खप्त नाम र प्रारम्भ (१) यस ऐनको नाम 'घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०७९' रहेको छ ।	ऐन वर्तमान संविधान बन्नु भन्दा पहिला बनेकाले यसका कतिपय प्रावधान संविधानसँग अनुकूल बनाउनु पर्ने भएकाले ।
३	दफा ६: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने	थप गर्ने दफा ६ अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने (छ) पीडितका सहयोगी र प्रत्यक्षदर्शी साक्षीहरूलाई भेटेर वा कुनै किसिमको सञ्चार माध्यमबाट डर, धम्की दिने, प्रलोभन देखाउने वा अन्य कुनै प्रकारले दुःख दिने कार्य नगर्न ।	घरेलु हिंसाका पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने व्यक्ति र साक्षी बस्नेलाई कानुनी संरक्षणको अभावमा साक्षी र सहयोगीले पीडितलाई सहयोग नगरेको अवस्थामा पीडितको न्यायमा पहुँच अवरुद्ध हुन सक्छ । अपराधपीडित संरक्षण ऐन, २०७५ दफा (२) (च)ले पनि द्वितीयस्तरको पीडित वा प्रत्यक्षदर्शी साक्षीले संरक्षण पाउने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ पनि यो प्रावधान थप्न आवश्यक देखिएकोले
४	दफा ६: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने (२) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितको अतिरिक्त निजका नाबालक सन्तान वा निजसँग आश्रित कुनै व्यक्तिलाई उपदफा (१) बमोजिमको कुनै संरक्षण	दफा ६: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने (२) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितको अतिरिक्त निजका नाबालक सन्तान, निजसँग आश्रित कुनै व्यक्ति, साक्षी र सहयोगीलाई उपदफा (१) बमोजिमको कुनै संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले सो	घरेलु हिंसाको पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने व्यक्ति र साक्षी बस्ने व्यक्तिलाई पीडकबाट प्रतिशोधको भावना रहन सक्ने भएकाले साक्षी र सहयोगीलाई समेत कानुनी संरक्षण दिइनुपर्छ । अन्यथा संरक्षणको अभावमा साक्षी र सहयोगीले पीडितलाई

	दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले सो उपदफाबमोजिमको आदेश दिन सक्नेछ ।	उपदफाबमोजिमको आदेश दिन सक्नेछ ।	सहयोग नगरेको अवस्थामा न्यायमा पीडितको पहुँच अवरुद्ध हुन सक्ने भएकोले
५	<p>दफा ९: उपचारको रकम पीडकले बेहोर्ने</p> <p>(१) घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई दफा ४ को उपदफा (६) बमोजिम तत्काल उपचार गराउंदा लागेको खर्च पीडकले बेहोर्नुपर्नेछ र कुनै कारणले पीडकले त्यस्तो खर्च तत्काल उपलब्ध गराउन नसक्ने भएमा सम्बन्धित महिला तथा बालबालिका कार्यालयले तत्काल त्यस्तो खर्च उपलब्ध गराई सो कार्यालयले त्यस्तो खर्च पीडकबाट असुल गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।</p> <p>(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै कारणले पीडकले त्यस्तो खर्च तत्काल उपलब्ध गराउन नसक्ने भएमा अदालतले सम्बन्धित महिला तथा बालबालिका कार्यालय वा दफा ११ बमोजिमको सेवा केन्द्रबाट पीडितले त्यस्तो उपचार रकम</p>	<p>दफा ९: उपचारको रकम पीडकले बेहोर्ने</p> <p>(१) घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई दफा ४ को उपदफा (६) बमोजिम तत्काल उपचार गराउंदा लागेको खर्च पीडकले बेहोर्नुपर्नेछ र कुनै कारणले पीडकले त्यस्तो खर्च तत्काल उपलब्ध गराउन नसक्ने भएमा सम्बन्धित राहत समितिले तत्काल त्यस्तो खर्च उपलब्ध गराई सम्बन्धित पालिकाले त्यस्तो खर्च पीडकबाट असुल गराउनुपर्नेछ ।</p> <p>त्यस्तो रकम पीडकले नतिरुन्जेल उसको सम्पत्ति रोक्का गरिनेछ ।</p>	<p>नयाँ संरचनामा महिला तथा बालबालिका कार्यालय हटाइएको हुनाले स्थानीय तहलाई थप जिम्मेवार बनाउन आवश्यक भएकोले तथा पीडक उम्कन नसक्ने अवस्था श्रृजना गर्नु आवश्यक देखिएकाले ।</p>

	पाउने गरी आदेश गर्न सक्नेछ र त्यसरी उपलब्ध गराइएको रकम सो कार्यालयले सरकारी बाँकीसह असुल गर्नु वा गराउनुपर्नेछ ।		
६	<p>दफा १२ क</p> <p><u>संरक्षण अधिकृत नियुक्ति गर्न वा तोक्न सक्ने</u></p> <p>(१) घरेलु हिंसा नियन्त्रण तथा घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई संरक्षण गर्न महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले प्रत्येक जिल्लामा उपलब्ध भएसम्म महिला कर्मचारीलाई संरक्षण अधिकृत नियुक्ति गर्न सक्नेछ ।</p>	<p>दफा १२ क</p> <p><u>संरक्षण अधिकृत नियुक्ति गर्न वा तोक्न सक्ने</u></p> <p>(१) घरेलु हिंसा नियन्त्रण तथा घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई संरक्षण गर्न महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयले प्रत्येक स्थानीय तहमा उपलब्ध भएसम्म महिला कर्मचारीलाई संरक्षण अधिकृत नियुक्ति गर्न सक्नेछ ।</p>	मन्त्रालयको नाम परिवर्तन भएकाले ।
७	<p>दफा १२ ख</p> <p><u>निःशुल्क कानुनी सहायता उपलब्ध गराउने</u></p> <p>नेपाल सरकारले घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई निजको अनुरोधमा जिल्ला कानुनी सहायता समिति मार्फत निःशुल्क</p>	<p>दफा १२ ख</p> <p><u>निःशुल्क कानुनी सहायता उपलब्ध गराउने</u></p> <p>नेपाल सरकारले घरेलु हिंसाबाट पीडित व्यक्तिलाई निजको अनुरोधमा जिल्ला कानुनी सहायता समिति वा एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र (ओसिएमसी) मार्फत निःशुल्क कानुनी सहायताका साथै</p>	अस्पतालस्थित एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्रको समन्वयमा पीडितलाई निःशुल्क कानुनी सहायता वा मनोसामाजिक परामर्श दिने प्रावधान रहेकाले ।

कानुनी सहायता उपलब्ध गराउनेछ ।	मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउनेछ ।	
--------------------------------	-------------------------------------	--

४.४.२ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७

क्र.सं.	प्रस्तावित व्यवस्था	संशोधन (थपघट/परिमार्जन) का लागि सुझाव	संशोधन गर्नुपर्ने कारण वा औचित्य
१	घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को दफा १७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायको नियमहरू बनाएको छ ।	घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०७९ को दफा १७ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले देहायको नियमहरू बनाएको छ ।	यस नियमावलीको अधिकारको स्रोत घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को नाम परिवर्तन गर्नुपर्ने भएकाले ।
२	नियम १ सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ (१) यी नियमहरूको नाम 'घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७' रहेको छ ।	नियम १ सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ (१) यी नियमहरूको नाम 'घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०७९' रहेको छ ।	घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को नाम अद्यावधिक गर्नुपर्ने भएकाले ।
३	नियम २ परिभाषा : (घ) 'ऐन' भन्नाले घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ सम्भन्नुपर्छ । (ङ) 'मन्त्रालय' भन्नाले महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय सम्भन्नुपर्छ । (छ) 'स्वास्थ्य केन्द्र' भन्नाले अस्पताल,	परिभाषा : (घ) 'ऐन' भन्नाले घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०७९ सम्भन्नुपर्छ । (ङ) 'मन्त्रालय' भन्नाले महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय सम्भन्नुपर्छ । (छ) 'स्वास्थ्य केन्द्र' भन्नाले अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य	(घ) घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को नाम अद्यावधिक गर्नुपर्ने भएकाले । (ङ) मन्त्रालयको नाम परिवर्तन भएकाले । (छ) नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयको स्वास्थ्य नीति २०७१ ले

	स्वास्थ्य चौकी र उपस्वास्थ्य चौकीसमेत सम्भन्नुपर्छ ।	केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, उपस्वास्थ्य चौकी र एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र (ओसिएमसी) लाई सम्भन्नुपर्छ ।	स्वास्थ्य चौकी र उपस्वास्थ्य चौकीहरूलाई प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रमा विस्थापित गरेकाले ।
४	नियम ३ उजुरीसम्बन्धी व्यवस्था :	थप गर्ने उजुरीसम्बन्धी व्यवस्था : घरेलु हिंसाका घटनाबारे पत्रपत्रिका, रेडियो वा अन्य माध्यमबाट प्रहरीलाई सूचना प्राप्त भएपछि स्वःस्फूर्तरूपमा प्रहरीले घटनाबारे बुझ्ने र अग्रसक्रियता लिएर घटना दर्ता गर्ने, अभियोजन गर्ने र अनुसन्धान अगाडि बढाउने । यस्ता घटना पुष्टिका लागि स्थानीय जनप्रतिनिधि वा प्रहरी जनशक्ति परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।	घरेलु हिंसाका घटनामा पीडितमाथि परिवार र समुदायले घटना दर्ता नगर्न दबाव दिने भएकाले पीडितले लिखित वा मौखिक उजुरी गर्न समस्या हुने गर्छ । तसर्थ घटनाबारे पत्रपत्रिका, रेडियो वा अन्य माध्यमबाट प्रहरीलाई सूचना प्राप्त भएपछि स्वःस्फूर्तरूपमा प्रहरीले घटनाबारे बुझ्ने र अग्रसक्रियता लिएर घटना दर्ता गर्ने, अभियोजन गर्ने र अनुसन्धान अगाडि बढाउने प्रावधान राख्नु वाञ्छनीय भएकोले
५	नियम १२ संरक्षण अधिकृतको व्यवस्था : (क) घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा समन्वय गर्ने कार्यसमेतको लागि प्रत्येक महिला विकास कार्यालयमा एकजना महिला संरक्षण अधिकृत रहनेछ ।	नियम १२ संरक्षण अधिकृतको व्यवस्था : (क) घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा समन्वय गर्ने कार्यसमेतका लागि प्रत्येक स्थानीय तह मातहत एकजना महिला संरक्षण अधिकृत रहनेछ ।	नेपालको संविधान बमोजिम राज्य संरचना हुँदा जिल्ला तहको महिला विकास कार्यालयको संरचना हटाइ सो जिम्मेवारी स्थानीय सरकारमा राखिएकोले ।

४.४.३ कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१

क्र.सं.	प्रस्तावित व्यवस्था	संशोधन (थपघट/परिमार्जन) का लागि सुझाव	संशोधन गर्नुपर्ने कारण वा औचित्य
१	प्रस्तावना: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८३ बमोजिम व्यवस्थापिका-संसदको हैसियतमा संविधान सभाले यो ऐन बनाएको छ ।	नेपालको संविधानको धारा ३८ (३) बमोजिम संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।	नेपालको संविधान बमोजिम ऐन संशोधन गर्नुपर्ने भएकोले ।
२	दफा १: सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ (१) यस ऐनको नाम 'कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१' रहेको छ ।	दफा १: सङ्क्षिप्त नाम र प्रारम्भ (१) यस ऐनको नाम 'कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य हिंसा दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१' रहेको छ ।	ऐनको नाम परिवर्तन गर्न आवश्यक भएकाले ।
३	दफा २ (ग): 'कार्यस्थल' भन्नाले देहायका निकाय, संस्था वा फर्म सम्भन्धनुपर्छ र सो शब्दले त्यस्तो निकाय, संस्था वा फर्मको कार्य सम्पादनको क्रममा प्रयोग हुने स्थलसमेतलाई जनाउँछ :-	५ नम्बर राखेर थप्नुपर्ने : (५) कुनै पनि अनौपचारिकरूपले काम गर्ने/गराउने ठाउँ ।	यो ऐनले अनौपचारिक क्षेत्रका कामदारलाई नसमेट्ने भएकाले ।
४	दफा ५ व्यवस्थापकको दायित्व उपदफा (१) ख : यौनजन्य दुर्व्यवहार हुन नदिन कर्मचारी तथा	दफा ५ व्यवस्थापकको दायित्व उपदफा (१) ख : यौनजन्य दुर्व्यवहार हुन नदिन सबै कर्मचारीलाई यो ऐनको प्रावधानबारे अभिमुखीकरण गर्ने	कर्मचारी तथा सेवाग्राहीलाई जानकार

	सेवाग्राहीलाई सजग गराउने ।	र नयाँ कर्मचारीलाई सेवाको सुरुमा अभिमुखीकरण गराउने । थप गर्ने : सबै कर्मचारीलाई यो ऐनबारे अभिमुखीकरणबारे व्यवस्था गर्ने तथा सेवाग्राहीहरूलाई यो ऐनबारे अभिमुखीकरण गर्ने जिम्मेवारी व्यवस्थापकको हुनेछ ।	गराइ थप जिम्मेवार बनाउन ।
४	दफा १४: उजुरी सुन्ने अधिकारी (२) उपदफा (१) मा जेसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रमुख जिल्ला अधिकारीविरुद्धको उजुरीको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित क्षेत्रको क्षेत्रीय प्रशासकलाई हुनेछ ।	दफा १४: उजुरी सुन्ने अधिकारी (२) उपदफा (१) मा जेसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि प्रमुख जिल्ला अधिकारीविरुद्धको उजुरीको कारवाही र किनारा गर्ने अधिकार सम्बन्धित प्रदेशको प्रमुख सचिवलाई हुनेछ । उजुरीबारे छानबिन र कारवाही गर्ने भन्ने सिफारिसचाहिँ गृह मन्त्रालयले सहसचिवको संयोजकत्वमा गठन गरेको समितिका अनुसार हुनेछ ।	क्षेत्रीय प्रशासकको व्यवस्था खारेज भएको र क्षेत्रीय प्रशासकको स्थानमा प्रदेशको प्रमुख सचिवको जिम्मेवारी बमोजिम संशोधन गर्न वाञ्छनीय भएकाले

४.४.४ बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२

क्र.सं.	प्रस्तावित व्यवस्था	संशोधन (थपघट/परिमार्जन) का लागि सुझाव	संशोधन गर्नुपर्ने कारण वा औचित्य
१	प्रस्तावना: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८३ बमोजिम व्यवस्थापिका संसद्को हैसियतमा संविधान सभाले यो ऐन बनाएको छ ।	प्रस्तावना: नेपालको संविधानको धारा ३८ (३) को कार्यान्वयनका लागि संविधानको धारा ४७ ले दिएको अधिकारको प्रयोग गरी संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।	नेपालको संविधान बमोजिम संशोधन गर्नुपर्ने भएकोले ।

२	<p>दफा १: सडिक्षप्त नाम र प्रारम्भ</p> <p>(१) यस ऐनको नाम 'बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२' रहेको छ ।</p>	<p>दफा १: सडिक्षप्त नाम र प्रारम्भ</p> <p>(१) यस ऐनको नाम 'बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२' रहेको छ ।</p>	<p>संशोधित ऐनको बर्ष मिलान गरी नाम परिवर्तन गर्नुपर्ने भएकोले</p>
३	<p>दफा १०: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने</p> <p>(१) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितलाई तत्काल संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले उजुरीको अन्तिम निर्णय नभएसम्मका लागि पीडकका नाममा देहाय बमोजिमको आदेश दिन सक्नेछ ।</p>	<p>थप गर्ने</p> <p>दफा ६: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने</p> <p>(१) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितलाई तत्काल संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले उजुरीको अन्तिम निर्णय नभएसम्मका लागि पीडकका नाममा देहायबमोजिम गर्न आदेश दिन सक्नेछ ।</p> <p>(छ) पीडितका सहयोगी र प्रत्यक्षदर्शी साक्षीहरूलाई भेटेर वा कुनै किसिमको सञ्चार माध्यमबाट डर, धम्की दिने, प्रलोभन देखाउने वा अन्य कुनै प्रकारले दुःख दिने कार्य नगर्न ।</p>	<p>बोक्सीका आरोपको पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने व्यक्ति र साक्षी बस्ने व्यक्तिलाई कानुनी संरक्षणको सुनिश्चित गर्नुपर्ने भएकोले ।</p>
४	<p>दफा ६: अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने</p> <p>(२) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितको अतिरिक्त निजका नाबालक सन्तान वा निजसँग आश्रित कुनै व्यक्तिलाई उपदफा (१) बमोजिमको कुनै संरक्षण दिन आवश्यक देखिएमा अदालतले सो उपदफा</p>	<p>दफा ६ : अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने</p> <p>(२) उजुरीको प्रारम्भिक छानबिनबाट पीडितका अतिरिक्त निजका नाबालक सन्तान, निजसँग आश्रित कुनै व्यक्ति वा निजलाई न्याय दिलाउने प्रक्रियामा साक्षी बस्ने व्यक्तिलाई उपदफा (१) बमोजिमको कुनै संरक्षण आवश्यक देखिएमा अदालतले सो उपदफा बमोजिमको आदेश दिन सक्नेछ</p>	<p>बोक्सीका आरोपको पीडितलाई न्याय दिलाउन सहयोग गर्ने व्यक्ति र साक्षी बस्ने व्यक्तिलाई कानुनी संरक्षण दिनुपर्ने भएकोले</p>

	बमोजिमको आदेश दिन सक्नेछ ।		
५	<u>दफा ११ : सजाय</u>		मुलुकी अपराध संहिता २०७४ (दफा १६८ उपदफा (१) (क) र (ख) मा उल्लिखित सजायको प्रावधानसँग मिलाउनुपर्ने भएकाले ।
६	<u>दफा २२ : खारेजी र बचाउ</u> (१) मुलुकी ऐन, अदालतको महलको १० ख. नम्बर खारेज गरिएको छ । (२) सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१, को क्रमसङ्ख्या ३० क भिकिएको छ । (३) उपदफा (१) बमोजिमको कानुन अन्तर्गत भए/गरेको काम कारवाही यसै ऐन बमोजिम भएको गरेको मानिन्छ ।	<u>दफा २२ : खारेजी र बचाउ</u> दफा ३, उपदफा (१) र (२) बमोजिमको कानुन अन्तर्गत भए/गरेको काम/कारवाही यसै ऐन बमोजिम भएको/गरेको मानिन्छ ।	मुलुकी ऐन प्रतिस्थापन भइसकेको हुँदा ।

४.४.५ लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०७६

क्र.सं.	प्रस्तावित व्यवस्था	संशोधन (थपघट/परिमार्जन) का लागि सुझाव	संशोधन गर्नुपर्ने कारण वा औचित्य
१	<p>नियम २ परिभाषा :</p> <p>(छ) 'लैङ्गिक हिंसा' भन्नाले कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार, सामाजिक कुरीतिजन्य व्यवहार लगायत लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा सम्भन्नुपर्छ ।</p>	<p>परिभाषा :</p> <p>(छ) 'लैङ्गिक हिंसा' भन्नाले सार्वजनिक वा निजी जीवनमा हुने यौनजन्य, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक, दुर्व्यवहार, सामाजिक कुरीतिजन्य व्यवहारलगायत लैङ्गिक आधारमा हुने हिंसा सम्भन्नुपर्छ । लिङ्गकै आधारमा हुने अपमानजनक, पीडाजन्य वा धम्कीपूर्ण व्यवहार तथा महिला, पुरुष वा तेस्रो लिङ्गीलाई करकापबाट स्वतन्त्रता उपयोग गर्नबाट वञ्चित गरिने कार्य पनि लैङ्गिक हिंसा हो ।</p>	<p>(छ) 'लैङ्गिक हिंसा' को परिभाषा संकुचित भएकाले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय परिभाषासँग मिल्ने गरी परिवर्तन गर्न वाञ्छनीय भएकोले</p>

सन्दर्भ सामग्री

१. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८
२. मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
३. मुलुकी देवानी संहिता, २०७४
४. नेपालको संविधान, २०७२
५. लैङ्गिक हिंसाविरुद्धको अभियान वर्ष २०७६ को वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना
६. घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) ऐन, २०६६
७. घरेलु हिंसा (कसूर र सजाय) नियमावली, २०६७
८. कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१
९. बोक्सीको आरोप (कसूर र सजाय) ऐन, २०७२
१०. लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) (दोस्रो संशोधन) नियमावली, २०७६
११. प्रहरी प्रधान कार्यालय, काठमाडौं, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय, लैङ्गिक हिंसाको त्रि-वर्षीय तथ्यपत्र (आ.व. २०७४/०७५ देखि २०७६/०७७ सम्म)
१२. नेपाल सरकार, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयद्वारा मिति २०७६।१०।१२ मा सबै स्थानीय तहलाई स्थानीयस्तरमा लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष स्थापना गर्ने सम्बन्धमा गरिएको परिपत्र ।

अनुसुचीहरु

१. मौजूदा नीति तथा कानूनहरूको विश्लेषण तथा संशोधनका लागि सरोकारवालाहरूसँग छलफलका लागि प्रयोग भएका प्रश्नावली

- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ? यसको सफल कार्यान्वयनका लागि समस्या वा चुनौती के देख्नुभएको छ ? न्यायमा पीडितको पहुँचका लागि कानूनमा के सुधार वा संशोधन गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?
- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७ को कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ? यसको सफल कार्यान्वयनका लागि समस्या वा चुनौती के देख्नुभएको छ ? न्यायमा पीडितको पहुँचका लागि कानूनमा के सुधार वा संशोधन गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?
- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ को कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ? यसको सफल कार्यान्वयनका लागि समस्या वा चुनौती के देख्नुभएको छ ? न्यायमा पीडितको पहुँचका लागि कानूनमा के सुधार वा संशोधन गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?
- बोक्सीको आरोपमा महिलामाथि हुने हिंसाको अवस्था कस्तो छ ? बोक्सीको आरोप (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०७२ को कार्यान्वयन कस्तो भइरहेको छ ? किन यस्ता घटना बारम्बार भइरहेका छन् ? यस कानूनमा के सुधार वा संशोधन गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?
- लैङ्गिक हिंसाको अवस्था कस्तो छ ? किन लैङ्गिक हिंसाका घटना कम नभएका होला ? लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०७० बारे यहाँलाई जानकारी छ ? यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको अवस्था कस्तो छ ? यस नियमावलीको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि के सुझाव दिनुहुन्छ ? लैङ्गिक हिंसाका पीडितहरूलाई न्याय प्रदान गर्न यस ऐनमा के सुधार वा संशोधन गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?

२. मौजूदा नीति तथा कानूनहरूको विश्लेषण तथा संशोधनका लागि स्थानियनिकाय हरूसँग छलफलका लागि प्रयोग भएका प्रश्नावली

- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ र नियमावली, २०६७ बारे केही बुझ्नुभएको छ ?
- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७ का प्रावधानहरू र कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण कसरी गर्नुहुन्छ ?
- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, र नियमावली, बारे के बुझ्नुहुन्छ ?

- कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१ को प्रावधानहरू र कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण कसरी गर्नुहुन्छ ?
- बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ र नियमावली,बारे के बुझ्नुहुन्छ ?
- बोक्सीको आरोप (कसुर र सजाय) ऐन, २०७२ को प्रावधानहरू र कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण कसरी गर्नुहुन्छ ?
- लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०७० बारे के बुझ्नुहुन्छ ?
- लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०७० को प्रावधानहरू र कार्यान्वयन अवस्थाको विश्लेषण कसरी गर्नुहुन्छ ?
- माथि उल्लिखित ऐन र नियमावली कार्यान्वयनका ग्यापबारे के भन्नुहुन्छ ?
- माथि उल्लिखित ऐन र नियमावलीका कार्यान्वयनका चनौतीबारे के भन्नुहुन्छ ?
- माथि उल्लिखित ऐन र नियमावली प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि के गर्नुपर्ने सुझाव दिनुहुन्छ ?
- माथि उल्लिखित ऐन र नियमावली संशोधनका लागि के सुझाव दिनुहुन्छ ?

३ छलफल गरिएका सरोकारवालाहरू

- ओरेक
- एटविन
- दाडसिरिङ गाउँपालिका, मकवानपुर
- पुनर्बास नगरपालिका, कञ्चनपुर
- फाल्गुनन्द गाउँपालिका पाँचथर
- सुर्खेत मोडेल कलेज
- आवाज सुर्खेत
- एबिसी नेपाल, १ नं. प्रदेश, लुम्बिनी प्रदेश
- आरडिएससी नेपाल, डोटी
- ओरेक दाङ
- एकल महिला समूह, तुलसीपुर (दाङ)
- आसमान नेपाल, मधेश प्रदेश
- सातै प्रदेशका सम्बन्धित मन्त्रालय
- सातै प्रदेशका नागरिक समाजका सङ्घ/संस्था

४. अध्ययन गरिएका ऐन/नियम/रणनीति/दस्तावेजहरू

- क) नेपालको संविधान (२०७२)
- ख) घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६
- ग) घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) नियमावली, २०६७
- घ) कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहार (निवारण) ऐन, २०७१
- ङ) बोक्सीको आरोप (कसुर तथा सजाय) ऐन, २०७२
- च) लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७
- छ) एकल महिला सुरक्षा कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०७०
- ज) एकल महिला सुरक्षा कोष सञ्चालन मापदण्ड, २०७१
- झ) बाल विवाह अन्त्य गर्न बनेको राष्ट्रिय रणनीति, २०७२
- ञ) प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारहरूले पारित गरेका ऐन, नीति, आवधिक योजनाहरू तथा कार्यक्रमहरू
- ट) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४
- ठ) फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४
- ड) मुलुकी अपराध संहिता, २०७४
- ढ) मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४
- ण) मुलुकी देवानी संहिता, २०७४
- त) मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४
- थ) मेलमिलापसम्बन्धी ऐन, २०६८
- द) राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन, २०७४
- ध) रोजगारीको हकसम्बन्धी ऐन, २०७५
- न) वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी ऐन, २०६४
- प) सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७५
- फ) सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन, २०७५
- ब) सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४
- भ) अदालतका फैसला तथा नजिरहरू
- म) महिला विकास तथा मूल प्रवाहीकरणका लागि विकास साभेदार संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकायहरू, विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले तयार पारेका दस्तावेजहरू
- य) राष्ट्रिय लैङ्गिक समानता नीति,
- र) पञ्चवर्षीय योजना